

تحلیل نوسانات نرخ ارز در سال‌های اخیر با تاکید بر سال ۱۳۹۷ و پیش‌بینی روند آن برای سال‌های ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹

مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری

گروه پژوهشی نظام‌های نوین برنامه‌ریزی، بودجه‌ریزی و مدل‌سازی

مجموعه گزارش شماره ۷۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شناسه گزارش

عنوان	تحلیل نوسانات نرخ ارز در سال‌های اخیر با تأکید بر سال ۱۳۹۷ و پیش‌بینی روند آن برای سال‌های ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹
کد شناسه	۹۸-۹-۱۰۱۲۸
گروه پژوهشی	نظام‌های نوین برنامه‌ریزی، بودجه‌ریزی و مدل‌سازی
پدیدآورنده	احسان طاهری فرد
همکاران	افسانه موسوی
مشاور علمی	محمد جواد محسنی نیا
ناظر علمی	امور اقتصاد کلان
ناشر	مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری
صفحه آرایی	محمد سعید حسن پورزرکامی
تاریخ انتشار	آذر ۱۳۹۸
مطالب این گزارش لزوماً بیانگر نظر رسمی سازمان برنامه و بودجه کشور و مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری نمی‌باشد.	
حقوق معنوی اثر متعلق به پدیدآورندگان و حقوق مادی آن، به مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری سازمان برنامه و بودجه کشور تعلق دارد و استفاده از آن با ذکر مأخذ بلامانع خواهد بود.	
تهران: خیابان استاد نجات الهی (ویلا) - خیابان سپند - پلاک ۱۶	
https://www.dfrc.ir/ Email: info@dfrc.ir	

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	خلاصه مدیریتی
۱.....	مقدمه
۱.....	۱- تحلیلی بر روند نوسانات نرخ ارز در دوره ۱۳۹۰-۱۳۹۷.....
۱۰.....	۲- تشریح شرایط پیرامونی، سیاستها و اقدامات بازار ارز طی دوره مذکور.....
۱۰.....	دوره اول: ۱۳۹۰-۱۳۹۱.....
۱۲.....	دوره دوم: نیمه اول سال ۱۳۹۲-۱۳۹۶.....
۱۳.....	دوره سوم: نیمه دوم سال ۱۳۹۶-۱۳۹۷.....
۱۶.....	۳- پیش‌بینی روند تغییرات نرخ ارز در سال جاری و سال ۱۳۹۹.....
۱۹.....	۴- مهم‌ترین مشکلات و چالش‌های پیش‌رو.....
۱۹.....	دوره اول: ۱۳۹۰-۱۳۹۱.....
۲۰.....	دوره دوم: ۱۳۹۲-۱۳۹۶.....
۲۰.....	دوره سوم: ۱۳۹۶-۱۳۹۷.....
۲۲.....	۵- راه‌کارها و اقدامات اساسی.....
۲۴.....	منابع.....

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۷	جدول ۱: روند فصلی نرخ‌های ارز رسمی و بازار آزاد (غیررسمی).....
۱۷	جدول ۲: روند اجزای تراز بازرگانی و حساب سرمایه طی دوره ۱۳۸۹-۱۳۸۹ (میلیون دلار).....

فهرست نمودار

صفحه	عنوان
۵	نمودار ۱: مقایسه روند ماهانه نرخ دلار بازار آزاد طی سال‌های ۱۳۹۰ تا پایان خرداد ۱۳۹۸
۶	نمودار ۲: روند رشد نرخ دلار بازار آزاد نسبت به ماه مشابه سال گذشته (مهر ۱۳۹۰ تا مرداد ۱۳۹۸)
۸	نمودار ۳: شکاف نرخ‌های ارز رسمی و بازار آزاد
۹	نمودار ۴: روند فصلی نرخ رشد دلار بازار آزاد نسبت به فصل مشابه سال گذشته
۱۳	نمودار ۵: افزایش نرخ ارز بازار آزاد با نزدیک شدن به پایان سال میلادی و اربعین حسینی طی سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۶
۱۸	نمودار ۶: وضعیت نرخ ارز بازار آزاد در ۶ ماهه سال ۱۳۹۸ و پیش‌بینی روند نرخ ارز تا اسفند ۱۳۹۹

خلاصه مدیریتی

طی چند سال اخیر، نوسانات نرخ ارز تحت تأثیر مستقیم فشارهای ناشی از تحریم‌های بین‌المللی و مدیریت نامناسب بازار ارز یکی از مهم‌ترین عوامل بی‌ثباتی اقتصاد کلان بوده که موجب افزایش نرخ ارز و شکاف بین نرخ‌های رسمی و بازار آزاد شده است. در برخی مقاطع، حتی نرخ‌های ترجیحی برای تأمین نیازهای واقعی اقتصاد و حمایت از خانوارها و بنگاه‌های اقتصادی، در نظر گرفته شده است. تجربه نشان می‌دهد در شرایطی که شکاف بزرگ و فزاینده‌ای بین نرخ ارز رسمی و نرخ بازار آزاد وجود دارد، فشارهای تورمی و افزایش هزینه‌های تولیدی به دلیل افزایش قیمت کالاهای تجاری و نیز افزایش نرخ ارز رسمی اجتناب‌ناپذیر است. در این راستا لازم است در کنار ارتقای رشد اقتصادی کشور، سیاست‌های هماهنگی برای مدیریت بازار پول، مدیریت بازار ارز و مدیریت بر منابع- مصارف بودجه‌ای دولت به شکل کارآمدتر از گذشته به کار گرفته شود و سیاست‌های پولی و مالی مناسب در جهت انضباط مؤثر پولی و مدیریت مناسب تقاضا به‌منظور کنترل تورم اتخاذ شود. در اقتصادهای توسعه‌یافته برای خنثی یا استرلیزه کردن اثر تغییرات نرخ ارز بر سطح عمومی قیمت‌ها از عملیات بازار باز یا انتشار اوراق قرضه دولتی در بازارهای مالی استفاده می‌شود. این ابزار می‌تواند به‌طور مؤثری عرضه پول را در سطح مناسبی حفظ کند، اما استفاده از این ابزار در ایران با محدودیت مواجه است.

بررسی روند تغییرات نرخ ارز در دوره ۱۳۹۷-۱۳۹۰ نشان می‌دهد این شاخص از نوسانات بسیار زیادی برخوردار بوده است. در این دوره نرخ ارز بازار آزاد به‌طور متوسط سالانه ۳۳٫۶ درصد افزایش داشته است و از ۱۳۵۶۸ ریال به ازای هر دلار آمریکا در سال ۱۳۹۰ به ۱۰۳۵۱۳ ریال در سال ۱۳۹۷ رسیده است. همچنین نرخ ارز بین بانکی از ۱۰۹۶۲ ریال در ابتدای دوره به ۴۱۹۵۱ ریال در انتهای دوره رسیده است که بیانگر متوسط رشد سالانه‌ای معادل ۲۱ درصد است. در سال ۱۳۹۷ نوسانات بازار ارز تشدید شده، به‌طوری که نرخ دلار بازار آزاد که در ماه‌های بهمن و اسفند ۱۳۹۶ در کانال ۴۶۰۰۰ ریالی قرار گرفته بود، در فروردین‌ماه ۱۳۹۷ به بیش از ۵۱۰۰۰ ریال رسید و دولت در ۲۲ فروردین‌ماه چارچوب سیاستی جدیدی را در رابطه با بازار ارز ارائه کرد که از جمله آن می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

تک نرخی شدن دلار در قیمت ۴۲۰۰۰ ریالی؛

ممنوعیت خرید و فروش ارز در صرافی‌ها؛

الزام صادرکنندگان به ارائه ارز حاصل از صادرات در سامانه نیما؛

تأمین ارز مورد نیاز کلیه واردکنندگان از طریق سامانه نیما؛

تخصیص ارز ۵۰۰ و ۱۰۰۰ یورویی برای سفرهای خارجی یک بار در سال؛

پیش‌فروش سکه با نرخ‌های زیر قیمت بازار در بازه زمانی یک تا ۱۸ ماهه.

در تاریخ ۱۸ اردیبهشت ماه ۱۳۹۷، رئیس جمهور آمریکا ضمن اعلام خروج این کشور از توافق برجام، سند بازگشت تحریم‌های ایران در دو بازه زمانی ۹۰ و ۱۸۰ روزه را امضا کرد که بر اساس آن در پایان دوره ۱۸۰ روزه (۱۳ آبان ماه ۱۳۹۷) کلیه تحریم‌های لغو شده در توافق برجام از جمله تحریم بخش‌های بانکی و بیمه‌ای، صنعت نفت و بخش انرژی، صنایع هواپیمایی، کشتی‌رانی و کشتی‌سازی و خدمات بندری، اتومبیل‌سازی و قطعات اتومبیل، خرید و فروش طلا و فلزات گران‌بها، فلزات خام یا نیمه‌خام مانند آلومینیوم و آهن، زغال سنگ مجدداً به اجرا گذاشته شد. علاوه بر این، بسیاری از افراد و شرکت‌های ایرانی در لیست تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا قرار گرفتند.

در سه ماهه دوم سال ۱۳۹۷، نرخ ارز در بازار آزاد با رشد بی‌سابقه سابقه‌ای همراه بود. در حالی که متوسط نرخ ارز در خردادماه در محدوده ۶۴۰۰۰ ریالی قرار داشت، این نرخ در تیرماه به بیش از ۷۹۰۰۰ ریال و در مردادماه به بیش از ۱۰۱۰۰۰ ریال رسید.

با تداوم روند افزایشی نرخ ارز در مهرماه ۱۳۹۷، بانک مرکزی از طریق مداخله در بازار ارز و آزاد کردن کامل خرید و فروش در صرافی‌ها تا حدودی ثبات را به بازار ارز بازگرداند. نرخ ارز بازار آزاد که تا حدود ۲۰۰۰۰۰ ریال افزایش یافته بود، در پایان ماه مهر متوسط ۱۴۸۹۱۱ ریالی را نشان می‌داد. این روند نزولی تا دی‌ماه ادامه یافت و نرخ ارز بازار آزاد در این ماه به‌طور متوسط به ۱۰۹۶۴۳ تقلیل یافت، اما مجدداً به ۱۲۲۴۵۹ ریال در اسفندماه ۱۳۹۷ افزایش یافت. به‌طور کلی بررسی روند رشد ماهانه نرخ ارز نسبت به ماه مشابه سال ماقبل از ابتدای دهه ۱۳۹۰ حکایت از ارقام بی‌سابقه رشد نرخ ارز در ماه‌های مهر ۱۳۹۰ تا شهریور ۱۳۹۲ در دوره تحریم قبلی و از بهمن ۱۳۹۷ تا پایان این سال دارد.

دولت و بانک مرکزی به‌منظور مقابله با این نوسانات و مدیریت بازار ارز، سیاست‌ها و اقدامات مختلفی را به کار گرفتند که از جمله اقدامات مثبت صورت گرفته می‌توان به تزریق ارز به بازار برای کنترل نوسانات نرخ آزاد، تلاش برای رفع محدودیت‌های بانکی و ایجاد کانال‌های جایگزین نقل و انتقال پول به کشور، انعقاد پیمان پولی دوجانبه با کشور ترکیه، حذف بسیاری از کالاها از ردیف‌های دریافت ارز مبادله‌ای با هدف کاهش رانتهای ارزی، افزایش نرخ ارز رسمی به‌منظور جلوگیری از تشدید شکاف بین نرخ ارز رسمی و بازار آزاد، ایجاد سامانه برای مدیریت عرضه و تقاضای ارز، تلاش برای یکپارچه‌سازی سامانه‌های ارزی و گمرکی، اشاره کرد. در مقابل برخی اقدامات مانند کاهش نرخ سود بانکی در شرایط تشدید تهدیدهای خارجی و بروز نوسانات در بازار، تزریق ارز به بازار آزاد زیر قیمت موجود در بازار، عدم اصلاح سیاست ارزی به‌ویژه یکسان‌سازی نرخ ارز در دوره ثبات بازار ارز و اختصاص ارز رسمی برای واردات بسیاری از کالاها از جمله کالاهای لوکس و غیرضروری از جمله نقاط ضعف در سال ۱۳۹۷ به شمار می‌رود.

پیش‌بینی نرخ ارز بازار آزاد بر اساس منابع و مصارف ارزی و الگوهای اقتصادسنجی نشان می‌دهد نرخ ارز بازار آزاد در سال جاری به‌طور متوسط نزدیک به ۱۱۵۰۰۰ ریال به ازای هر دلار و در سال ۱۳۹۹ نزدیک به ۱۵۰۰۰۰ ریال افزایش خواهد یافت.

کاهش درآمدهای ارزی ناشی از تحریم نفت و فرآورده‌های نفتی ایران، محدودتر شدن شبکه نقل و انتقالات ارزی و در نتیجه افزایش هزینه حواله‌های ارزی، تأخیر یا عدم بازگشت ارز حاصل از صادرات، رشد قابل توجه

تقاضای خروج سرمایه از کشور و افزایش شکاف بین نرخ ارز رسمی و نرخ بازار آزاد از مهم‌ترین چالش‌های بازار ارز در شرایط فعلی به حساب می‌آید که راهکارهای زیر در جهت مقابله با آنها مفید ارزیابی می‌شود:

۱. مدیریت واردات به منظور کنترل تقاضای واقعی ارز.
۲. ثبات در سیاست‌ها و تصمیم‌گیری‌های ارزی و اطمینان دادن به جامعه نسبت به تداوم این سیاست‌ها.
۳. مدیریت مؤثر دولت بر ارز حاصل از صادرات غیرنفتی به‌ویژه بخش‌هایی که تا حدودی در کنترل دولت است (مانند شرکت‌های دولتی، حاکمیتی و پتروشیمی‌ها).
۴. توسعه ابزارهای ارزی آتی برای مدیریت تقاضاهای سوداگرانه و احتیاطی از طریق انتشار اوراق ارزی توسط شرکت نفت و شرکت‌های پتروشیمی، افتتاح حساب سپرده ارزی، معرفی سپرده پایه-یورو (افتتاح سپرده‌های ریالی معادل نرخ ارز یورو در سامانه سنا)، گواهی سپرده ارزی بلندمدت با قابلیت خریدوفروش و تنزیل در بازار و تهاتر ارزی بانک مرکزی با بانک‌ها.
۵. نظارت کامل بر شبکه توزیع کالاهای اساسی وارداتی و عرضه آنها با قیمتی متناسب با نرخ ارز رسمی.
۶. استفاده بهینه از منابع محدود ارزی سهم دولت از صادرات نفت و گاز و جلوگیری از رانت‌ها و فسادهای احتمالی با راهکارهایی که عبارتند از:
  - حذف برخی کالاهای اساسی مشمول ارز ترجیحی (۴۲۰۰ تومانی) که قیمت بازاری آنها تناسب چندانی با نرخ ترجیحی مذکور ندارد.
  - افزایش نرخ ارز ترجیحی از ۴۲۰۰ تومان به نرخ بالاتر به منظور کاهش شکاف نرخ مذکور با نرخ نیمایی.
  - حذف نرخ ترجیحی برای دارو و تجهیزات پزشکی و جبران آن از طریق پرداخت یارانه به بیمه‌ها.
۷. الزام کلیه صرافی‌های مجاز و غیرمجاز به ثبت تمامی فعالیت‌های ارزی در سامانه و تأمین ارز تنها برای موارد تعیین شده، بر اساس مدارک و مستندات کافی و نظارت جدی بانک مرکزی بر عملکرد این صرافی‌ها.
۸. تشویق دارندگان ارز به افتتاح حساب سپرده ارزی.
۹. جلوگیری از خروج سرمایه.
۱۰. ایجاد کریدور نرخ ارز جهت دفاع از لنگر ارزی و حرکت به سمت نرخ مطلوب.
۱۱. توسعه صادرات خدمات به‌ویژه صادرات خدمات درمانی و صادرات خدمات گردشگری.
۱۲. مهار رشد نقدینگی از طریق مهار بدهی بانک‌ها به بانک مرکزی، کاهش سیالیت نقدینگی، ابزارهای مالی جاذب نقدینگی، تقویت قانونی بانک مرکزی و اجرای عملیات نجات بانکی.
۱۳. اصلاح و تقویت سامانه نیما با تأکید بر رقابتی نمودن نرخ ارز در سامانه، بی‌نام نگاه‌داشتن شرکت‌کنندگان و اطلاعات آنها و کاهش اقدامات اداری و تأییدیه‌ها برای استفاده از این سامانه

مقدمه

نوسانات نرخ ارز تحت تأثیر مستقیم فشارهای ناشی از تحریم‌های بین‌المللی و مدیریت نامناسب بازار ارز طی چند سال اخیر را می‌توان به‌عنوان مهم‌ترین عوامل بی‌ثباتی در اقتصاد کلان قلمداد کرد. افزایش نرخ ارز بازار آزاد، به‌ویژه از نیمه دوم سال ۱۳۹۰ موجب شد تا شکاف قابل توجهی بین نرخ‌های رسمی و بازار آزاد شکل گیرد و در برخی مقاطع حتی نرخ‌های ترجیحی برای تأمین نیازهای واقعی اقتصاد و حمایت از خانوارها و بنگاه‌های اقتصادی، جایگزین نرخ ارز بین بانکی (رسمی) شود. تجربه نشان می‌دهد در شرایطی که شکاف بزرگ و فزاینده‌ای بین نرخ ارز رسمی و نرخ بازار آزاد وجود دارد، فشارهای تورمی و افزایش هزینه‌های تولید به دلیل افزایش قیمت کالاهای تجاری و نیز افزایش نرخ ارز رسمی، اجتناب‌ناپذیر خواهد بود.

افزایش نرخ برابری ارز، پایه پولی را افزایش می‌دهد که خود منجر به افزایش تورم می‌شود. در اقتصادهای توسعه‌یافته برای خنثی یا استرلیزه کردن اثر تغییرات نرخ ارز بر سطح عمومی قیمت‌ها از عملیات بازار باز یا انتشار اوراق قرضه دولتی در بازارهای مالی استفاده می‌شود. این ابزار می‌تواند به‌طور مؤثری عرضه پول را در سطح مناسب حفظ کند، اما استفاده از این ابزار در ایران تاکنون با محدودیت مواجه بوده است. از این‌رو به‌منظور کنترل تورم، لازم است دولت در کنار ارتقای رشد اقتصادی کشور، سیاست‌های هماهنگی برای مدیریت بازار پول، مدیریت بازار ارز و مدیریت بر منابع - مصارف بودجه‌ای دولت به شکل کارآمدتر از گذشته در جهت انضباط مؤثر پولی و مدیریت مناسب تقاضا را به کار گیرد.

تعادل در بازار ارز همانند سایر بازارها از تقابل عرضه و تقاضا شکل می‌گیرد. در چارچوب تراز پرداخت‌های خارجی می‌توان عرضه ارز را از طریق صادرات نفتی، صادرات غیرنفتی و صادرات خدمات و تقاضا برای ارز را از طریق واردات کالا و خدمات تشریح کرد. البته در برخی از مواقع که نااطمینانی نسبت به شرایط آتی وجود دارد، تقاضا برای ارز به‌عنوان یک عامل برای جلوگیری از کاهش ارزش ثروت عمل کرده و نرخ ارز در بازار را تحت تأثیر قرار می‌دهد. در ایران، با توجه به اینکه دولت بزرگ‌ترین واردکننده و صادرکننده کالاها و خدمات در کشور است و وابستگی زیادی بین درآمدهای دولت (و اقتصاد کشور) و نفت وجود دارد، بازار ارز «عمدتاً» متأثر از میزان صادرات و قیمت‌های نفت است. به‌علاوه، شرایط ویژه کشور از جمله تحریم‌های بین‌المللی و وجود بازار ارز موازی که بر تقاضا و عرضه ارز مؤثر هستند را نیز باید به این نااطمینانی‌ها اضافه کرد.

نظام ارزی کشور مطابق بند (ج) ماده ۸۱ قانون برنامه پنجم توسعه و بند (ت) ماده ۲۰ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه «شناور مدیریت‌شده» است. از این‌رو هر گونه دخالت در بازار ارز باید از طریق سازوکار عرضه

و تقاضای ارز دنبال شود. بر اساس قانون احکام دائمی، دامنه نرخ ارز با توجه به حفظ رقابت پذیری در تجارت و با ملاحظه تورم داخلی، خارجی و شرایط اقتصاد کلان تعیین می شود.

بر اساس آمارهای بانک مرکزی، متوسط نرخ ارز برای هر دلار آمریکا در سال ۱۳۹۷، در بازار بین بانکی ۴۲۰۰۰ ریال، در سامانه نیما (طی دوره مردادماه الی اسفندماه)، ۸۲۹۴۸ ریال و در بازار آزاد برابر ۱۰۳۵۱۳ ریال بوده است. بر این اساس نرخ رسمی و بازار آزاد نسبت به سال ماقبل آن، به ترتیب، ۲۲٫۶ درصد و ۱۵۶ درصد افزایش داشته است.

در گزارش حاضر، ابتدا تحلیلی بر روند نوسانات نرخ ارز طی دوره ۱۳۹۰-۱۳۹۷ ارائه شده و سپس، شرایط پیرامونی، سیاستها و اقدامات بازار ارز طی دوره مذکور، تشریح شده است. در ادامه، روند تغییرات نرخ ارز در سال جاری و سال ۱۳۹۹ پیش بینی شده است. در قسمت پایانی گزارش، ضمن پرداختن به مهم ترین و اساسی ترین محدودیتها و چالشهای پیش رو، راهکارها و اقدامات مهم برای رفع مشکلات موجود، ارائه شده است.

۱- تحلیلی بر روند نوسانات نرخ ارز در دوره ۱۳۹۷-۱۳۹۰

نرخ ارز در دوره ۱۳۹۷-۱۳۹۰ از نوسانات بسیار زیادی برخوردار بوده است. در این دوره، نرخ ارز بازار آزاد به طور متوسط سالانه ۳۳,۶ درصد افزایش داشته است و از ۱۳۵۶۸ ریال به ازای هر دلار آمریکا در سال ۱۳۹۰ به ۱۰۳۵۱۳ ریال در سال ۱۳۹۷ رسیده است. همچنین نرخ ارز بین بانکی از ۱۰۹۶۲ در ابتدای دوره به ۴۱۹۵۱ رسیده است که بیانگر متوسط رشد سالانه‌ای معادل ۲۱ درصدی است.

در سال ۱۳۹۰، با تشدید تحریم‌های خارجی علیه اقتصاد ایران و به‌ویژه امضای قانون تحریمی اختیارات دفاعی^۱ در دی‌ماه توسط رئیس‌جمهور آمریکا، تلاطم شدیدی در بازار ارز ایجاد شد، به‌گونه‌ای که نرخ ارز که از ابتدای سال تا شهریورماه در کانال ۱۱۰۰۰ ریالی قرار داشت از ابتدای شهریورماه وارد فاز ۱۲۰۰۰ ریالی شد و پس از آن با رشدی حدوداً ۵۰ درصدی به بیش از ۱۸۰۰۰ ریال در بهمن‌ماه سال ۱۳۹۰ رسید. بانک مرکزی در واکنش به این تحولات پس از افزایش نرخ سود بانکی، در ۸ بهمن‌ماه، ارز را تک‌نرخ و با نرخ ۱۲۲۶۰ ریالی برای همه نیازهای واقعی ارزی از جمله واردات کالاها و مسافرت‌های خارجی، اعلام کرد. آمارها نشان می‌دهد به‌کارگیری این سیاست، کاهش تقاضای ارز و کاهش قیمت آن را در پی نداشت. طبق اعلام رئیس‌کل وقت بانک مرکزی، در سال ۱۳۹۰، این بانک ۴۷ میلیارد دلار برای کنترل قیمت‌ها به بازار ارز تزریق کرد. در عین حال بانک مرکزی فقط چند ماه توانست بخشی از نیازهای ارزی را با نرخ ۱۲۲۶ تومان تأمین کند. مجموعه این تحولات در سال ۱۳۹۰ باعث شد نرخ دلار در بازار بین بانکی با ۶ درصد افزایش نسبت به سال ماقبل آن به ۱۰۹۶۲ ریال افزایش یابد. نرخ دلار در بازار آزاد نیز ۲۸ درصد رشد کرد و به رقم ۱۳۵۶۸ ریال رسید. در نتیجه، شکاف نسبی بین نرخ دلار بازار آزاد و بازار بین بانکی از ۲,۵ درصد در سال ۱۳۸۹ به ۲۳,۸ درصد در سال ۱۳۹۰ افزایش یافت.

در سال ۱۳۹۱ و با تشدید تحریم‌های مالی و اقتصادی، به‌ویژه تحریم فروش نفت، نرخ دلار در بازار آزاد به میزان ۹۲,۱ درصد رشد کرد و به رقم ۲۶۰۵۹ ریال رسید. در نتیجه این افزایش، شکاف نسبی نرخ دلار بازار آزاد و بازار بین بانکی به ۱۱۲,۶ درصد افزایش یافت. یکی از اقدامات مؤثر در راستای کنترل نوسانات شدید بازار ارز، ایجاد مرکز مبادلات ارزی در مهرماه سال ۱۳۹۱ و ایجاد نظام سهمیه‌بندی ارز بر اساس اولویت‌های کالایی (اولویت‌بندی ۱۰ گانه) و ایجاد شرایط لازم برای پاسخگویی به تقاضاهای واقعی ارز (واردات کالاها بر اساس اولویت‌های تعیین شده) بود که پس از تشدید تحریم‌ها و بروز مشکلات اساسی برای تأمین ارز مورد نیاز واردکنندگان صورت گرفت. راه‌اندازی مرکز مبادلات ارزی و برقراری نظام سهمیه‌بندی ارز در بازه زمانی مهرماه ۱۳۹۱ تا تیرماه ۱۳۹۲ اگرچه منجر به ایجاد یک سیستم سه‌نرخ گردید، اما به‌صورت مقطعی مانع از افزایش شتابان نرخ ارز در بازار آزاد شد. هم‌زمان با اولویت‌بندی ده‌گانه و راه‌اندازی مرکز مبادلات ارزی در مهرماه ۱۳۹۱، بانک مرکزی نرخ ارز رسمی را به سطح ۲۴۰۰ تومان و بیشتر رساند. با تعیین نرخ ۲۴۵۰ تومان برای ارز در قانون بودجه سال ۱۳۹۲، نرخ رسمی ۱۲۲۶۰ ریال برای دلار حذف شد، اگرچه تا مدت زیادی، تأمین ارز کالاهای اساسی و دارو بر اساس همین نرخ صورت می‌گرفت.

۱. National Defense Authorization Act (NDAA)

در سال ۱۳۹۲ با تصویب و ابلاغ قانون بودجه عملاً نرخ مرجع (۱۲۲۶۰ ریال به ازای هر دلار) حذف شد و نرخ ارز مبادلاتی به عنوان نرخ رسمی ملاک عمل قرار گرفت و نرخ مرجع تنها برای تأمین کالاهای اساسی و دارو، آن هم برای محاسبه میزان یارانه دولت به این اقلام، مورد استفاده قرار گرفت. پس از اعلام نتایج انتخابات ریاست جمهوری در خردادماه سال ۱۳۹۲، نرخ ارز در بازار آزاد تحت تأثیر انتظارات روانی مبتنی بر کاهش تنش های بین المللی و حل و فصل پرونده هسته ای، روند کاهشی ملایمی را تا پایان سال در پیش گرفت. از تیرماه سال ۱۳۹۲ و با افزایش نرخ ارز مرجع تا سطح نرخ مرکز مبادلات ارزی، یک سیستم دونرخی شامل؛ نرخ ارز بازار بین بانکی و نرخ ارز بازار آزاد بر ترتیبات ارزی کشور حاکم شد. با اتمام روند کاهشی و شناسایی این سطح به عنوان کف قیمتی، نرخ دلار از اسفندماه ۱۳۹۲ مجدداً شروع به افزایش نمود. این روند افزایشی تا اوایل اردیبهشت ماه سال ۱۳۹۳ ادامه داشت و بعد از آن وارد فاز کاهشی شد که تا اواخر مردادماه سال ۱۳۹۳ به طول انجامید. صرف نظر از تحولات بازار ارز در سال ۱۳۹۲ که تا حدود زیادی از نتایج انتخابات ریاست جمهوری یازدهم و شکل گیری انتظارات مثبت در خصوص حل و فصل سریع پرونده هسته ای نشأت گرفته بود، تحولات نرخ ارز در سال های ۹۵-۱۳۹۳ از روندی تقریباً افزایشی با شیبی ملایم، برخوردار بود. به طور کلی می توان گفت رویکرد بانک مرکزی در طول سال های ۹۵-۱۳۹۲ بر حفظ ثبات بازار ارز و نیز ایجاد شرایط مناسب برای یکسان سازی نرخ ارز متمرکز بود. در این مدت، شکاف نسبی نرخ دلار بازار آزاد و بازار بین بانکی نیز از ۴۹,۸ درصد در سال ۱۳۹۲ به ۱۶,۱ درصد در سال ۱۳۹۵ کاهش یافت.

در سال ۱۳۹۴ تغییرات نرخ دلار در بازار رسمی چشمگیر نبود، به طوری که این نرخ در فروردین ۱۳۹۴ در حدود ۳۳۰۰ تومان بود و در پایان سال با ارزشی در حدود ۳۴۰۰ تومان به کار خود پایان داد. نمودار ۲ روند تغییرات نرخ دلار بازار رسمی و نرخ دلار بازار آزاد را در ماه های سال ۱۳۹۴ نشان می دهد. در پنج ماه ابتدایی سال ۱۳۹۴ افزایش محسوسی در نرخ دلار بازار آزاد دیده نمی شود، ولی به مرور در ماه های شهریور، مهر، آبان، آذر و دی افزایش یافت؛ به طوری که نرخ دلار از حدود ۳۳۰۰ تومان به حدود ۳۶۰۰ تومان رسید. شاید بتوان افزایش تقاضا برای سفرهای زیارتی (کربلای معلی) در آبان ماه را به عنوان یکی از دلایل اصلی این افزایش عنوان کرد. پس از دی ماه و چند روز بعد از اجرای برجام، روند افزایشی نرخ دلار متوقف شد و به تدریج از نرخ دلار کاسته شد و این نرخ روند نزولی به خود گرفت و آرام آرام به حدود ۳۴۰۰ تومان برگشت. برخی از کارشناسان معتقدند که علاوه بر اجرایی شدن برجام، عوامل دیگری نظیر شایعه ارز تک نرخی در محدوده ۳۳۰۰ تومان و شائبه کنترل دولت برای کاهش نرخ ارز با نزدیکی به ایام انتخابات مجلس شورای اسلامی و خبرگان رهبری نیز، در کاسته شدن ارزش این نرخ در بازار آزاد در ماه های پایانی سال ۱۳۹۴، نقش داشته است. باید توجه داشت که کنترل نوسانات نرخ ها در بازار آزاد و کاهش شکاف نسبی نرخ ها در شرایطی صورت گرفته که علی رغم اجرای برجام از اواخر دی ماه سال ۱۳۹۴، محدودیت های موجود در زمینه نقل و انتقالات ارزی و دسترسی به منابع ارزی بانک مرکزی تا پایان سال ۱۳۹۵ به طور کامل مرتفع نشد، ضمن اینکه روند کاهش قیمت نفت در بازارهای جهانی که از میانه سال ۱۳۹۳ اتفاق افتاده بود، کماکان تا پایان سال ۱۳۹۵ نیز ادامه داشت.

مقایسه نرخ رشد ماهانه نرخ‌های ارز مبادله‌ای و بازار آزاد در سال ۱۳۹۵ با ماه‌های مشابه سال ماقبل آن نشان می‌دهد که در اکثر ماه‌ها نرخ رشد ارز مبادله‌ای نسبت به نرخ بازار آزاد بیشتر بوده است. در چهار ماه ابتدایی سال ۱۳۹۵، نرخ دلار بازار آزاد تغییرات محسوسی نداشت، اما از مردادماه با شیب ملایمی شروع به افزایش کرد. این روند افزایشی در مهرماه شدت گرفت و در ماه‌های آذر و دی به اوج خود رسید، اما پس از آن تا پایان سال از روند نزولی برخوردار شد. در آذرماه نرخ ارز نسبت به آبان‌ماه بیش از ۶ درصد و در دی‌ماه نسبت به آذرماه بیش از ۳ درصد افزایش یافت. بر اساس روند نرخ ارز در سال‌های گذشته می‌توان افزایش تقاضا برای سفرهای زیارتی (کربلای معلی) در آبان‌ماه و نزدیک شدن به پایان سال میلادی و تعطیلات ژانویه را به‌عنوان یکی از دلایل اصلی این افزایش عنوان کرد.

در سال ۱۳۹۶ بازار ارز با نوسانات و التهابات زیادی همراه بود. رشد بیش از ۳۰ درصدی نرخ ارز در نیمه دوم سال ۱۳۹۶، پدید آمدن چندین نرخ در بازار و شکاف بزرگ بین نرخ رسمی و بازاری از پیامدهای نوسان قابل توجه نرخ ارز در نیمه دوم سال مذکور بوده است. این روند رشد قیمت با توجه به بازه افزایش قیمت و میزان رشد طی سال‌های ماقبل تقریباً بی‌سابقه بوده و نشانگر روند متفاوت تحولات بازار ارز در سال ۱۳۹۶ نسبت به سال‌های گذشته است. بازار ارز پس از پشت سر گذاشتن نوسانات سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲ رفتار مشابهی در سال‌های ۱۳۹۳، ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ داشته است، به‌گونه‌ای که عموماً از اواسط آبان‌ماه هر سال روند افزایشی نرخ ارز شروع می‌شد و در اواخر آذرماه تا دهه سوم دی‌ماه که تقاضای ارز به اوج خود می‌رسید، بیشترین رشد قیمتی ارز اتفاق می‌افتاد. سپس با کاهش تقاضا در بهمن‌ماه، نوسانات فروکش کرده و اوضاع به حالت عادی برمی‌گشت. البته ذکر این نکته ضروری است که در سال ۱۳۹۵ روند افزایشی قیمت ارز تا زمان تزریق گسترده ارز توسط بانک مرکزی ادامه داشت و پس از آن نرخ دلار با کاهش چشمگیری همراه شد. اما بازار ارز در سال ۱۳۹۶ تحت تأثیر عوامل داخلی همچون کاهش نرخ سود بانکی در شهریورماه، تزریق ارز زیر قیمت بازار، حذف بسیاری از کالاهای وارداتی از لیست دریافت ارز مبادله‌ای و عوامل خارجی از جمله اعلام عدم پایبندی ایران به توافق هسته‌ای از سوی آمریکا و در نتیجه احتمال خروج این کشور از برجام، اعمال تحریم‌ها علیه برخی نهادها و شبکه‌های انتقال ارز، محدودیت شدید در نقل و انتقالات ارزی از مسیر دبی و تلاش آمریکا برای کاهش صادرات نفت ایران به سایر کشورها، شرایط کاملاً متفاوتی را نسبت به دوره‌های پیشین تجربه کرد، به‌طوری که نرخ ارز در نیمه دوم سال ۱۳۹۶ چه به لحاظ دوره ماندگاری افزایش و چه به لحاظ میزان و شدت رشد در مقایسه با سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۵ با نوسانات زیادی همراه بود.

نوسانات بازار ارز در سال ۱۳۹۷ نیز ادامه یافت، به‌طوری که نرخ دلار بازار آزاد که در ماه‌های بهمن و اسفند ۱۳۹۶ در کانال ۴۶۰۰۰ ریالی قرار گرفته بود، در فروردین‌ماه به بیش از ۵۱۰۰۰ ریال رسید و دولت در ۲۲ فروردین‌ماه چارچوب سیاستی جدیدی را در رابطه با بازار ارز ارائه کرد که از جمله آن می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

تک نرخی شدن دلار در قیمت ۴۲۰۰۰ ریالی؛

ممنوعیت خرید و فروش ارز در صرافی ها؛

الزام صادرکنندگان به ارائه ارز حاصل از صادرات در سامانه نیما؛

تأمین ارز مورد نیاز کلیه واردکنندگان از طریق سامانه نیما؛

تخصیص ارز ۵۰۰ و ۱۰۰۰ یورویی برای سفرهای خارجی یک بار در سال؛

پیش فروش سکه با نرخ های زیر قیمت بازار در بازه های زمانی یک تا ۱۸ ماهه.

همچنین در تاریخ ۱۸ اردیبهشت ماه ۱۳۹۷، رئیس جمهور آمریکا ضمن اعلام خروج این کشور از توافق برجام، سند بازگشت تحریم های ایران در دو بازه زمانی ۹۰ و ۱۸۰ روزه را امضا کرد که بر اساس آن در پایان دوره ۱۸۰ روزه (۱۳ آبان ماه ۱۳۹۷) کلیه تحریم های لغو شده در توافق برجام از جمله تحریم بخش های بانکی و بیمه ای، صنعت نفت و بخش انرژی، صنایع هواپیمایی، کشتی رانی و کشتی سازی و خدمات بندری، اتومبیل سازی و قطعات اتومبیل، خرید و فروش طلا و فلزات گرانبها، فلزات خام یا نیمه خام مانند آلومینیوم و آهن، زغال سنگ مجدداً به اجرا گذاشته شد. علاوه بر این بسیاری از افراد و شرکت های ایرانی در لیست تحریم های یک جانبه آمریکا قرار گرفتند.

پس از بروز نوسانات گسترده در بازار ارز، افزایش شدید ثبت سفارش واردات کالا، ایجاد فساد گسترده در واردات و توزیع کالاها و رشد چشمگیر نرخ تورم در ماه های ابتدایی سال، چارچوب سیاستی جدیدی در اواسط مرداد ماه ۱۳۹۷ در حوزه ارز و تجارت خارجی به کار گرفته شد که مهم ترین بندهای آن عبارت بودند از:

۱. تأمین ارز واردات کالاهای اساسی و دارو بر اساس نرخ ۴۲۰۰۰ ریالی و از طریق درآمدهای ارزی سهم دولت از درآمدهای نفتی و تأمین ارز برای واردات سایر کالاها از طریق بازار ثانویه و بر اساس نرخ نیما.

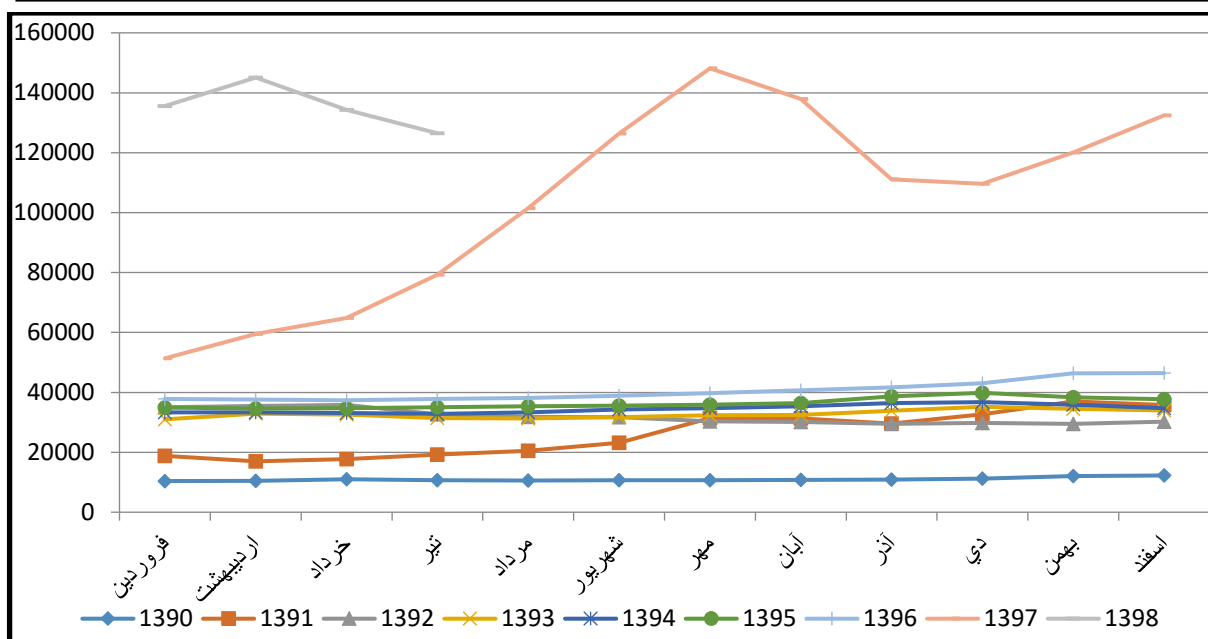
۲. الزام کلیه صادرکنندگان به بازگشت ارز حاصل از صادرات به روش های مختلف.

۳. بازگشت صرافی ها به چرخه خرید و فروش ارز برای مصارف خاص.

۴. آزادی ورود اسکناس و طلا به کشور.

در ادامه نیز سیاست هایی از جمله تزریق ارز به بازار، ایجاد محدودیت برای تراکنش کارت خوان ها، اعمال سقف برای نقل و انتقالات روزانه بانکی، کنترل روی چک های تضمینی و ... برای مدیریت تقاضا در بازار ارز صورت گرفت. اتخاذ این سیاست ها باعث شد، با وجود اجرایی شدن تحریم ها به ویژه تحریم های نفتی و بانکی از ۱۳ آبان ماه، نرخ ارز تا دی ماه، کاهش قابل توجهی یافته و در کانال ۱۰۰ هزار ریال تثبیت شود. در نتیجه روند افزایشی قیمت کالاها و خدمات نیز متوقف شد، به طوری که نرخ تورم ماهانه در آبان ماه از روند نزولی برخوردار گردید. البته کاهش سطح نگرانی ها و انتظارات فعالان اقتصادی نسبت به تأثیر تحریم های آمریکا بر اقتصاد ایران نیز نقش زیادی در کاهش تقاضای احتیاطی، سفته بازی و به تبع آن کاهش قیمت ارز تا پایان سال داشته است.

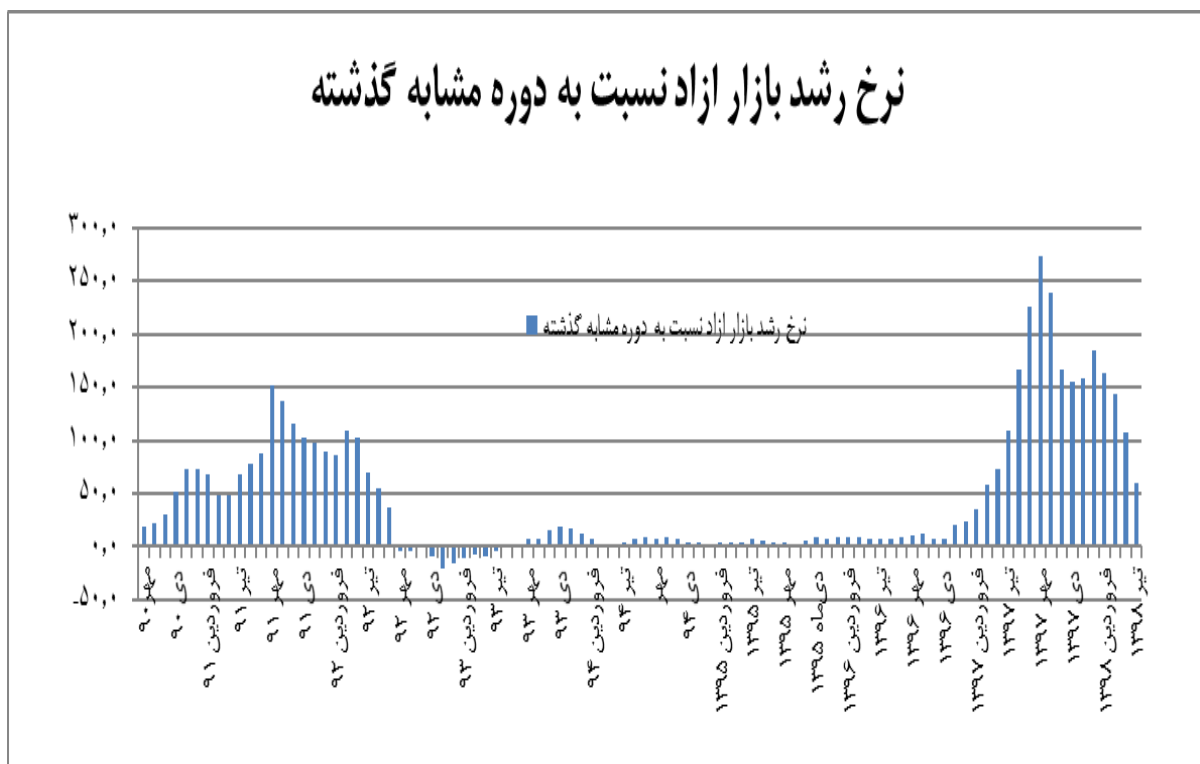
نمودار ۱: مقایسه روند ماهانه نرخ دلار بازار آزاد طی سال‌های ۱۳۹۰ تا پایان خرداد ۱۳۹۸

منبع: بانک مرکزی ج.ا.ایران

توضیح: نرخ دلار بازار آزاد از فروردین ۱۳۹۷ با توجه به فقدان اطلاعات بازار آزاد، از طریق حاصل ضرب نرخ ریالی درهم در نسبت برابری دلار و درهم (حدود ۳,۶۷)، محاسبه شده است.

در سه ماهه دوم سال ۱۳۹۷، نرخ ارز در بازار آزاد با رشد بی‌سابقه‌ای همراه بود. در حالی که متوسط نرخ ارز در خردادماه در محدوده ۶۴۰۰۰ ریالی قرار داشت، این نرخ در تیرماه به بیش از ۷۹۰۰۰ ریال و در مردادماه به بیش از ۱۰۱۰۰۰ ریال رسید. با تداوم روند افزایشی نرخ ارز در مهرماه، بانک مرکزی از طریق مداخله در بازار ارز و آزاد کردن کامل خرید و فروش در صرافی‌ها تا حدودی ثبات را به بازار ارز بازگرداند، نرخ ارز بازار آزاد که تا حدود ۲۰۰۰۰۰ ریال افزایش یافته بود، در پایان ماه مهر متوسط ۱۴۸۹۱۱ ریالی را نشان می‌داد. این روند نزولی تا دی‌ماه ادامه یافت و نرخ ارز بازار آزاد در این ماه به‌طور متوسط به ۱۰۹۶۴۳ تقلیل یافت، اما مجدداً به ۱۲۲۴۵۹ ریال در اسفندماه ۱۳۹۷ افزایش یافت.

به‌طور کلی بررسی روند رشد ماهانه نرخ ارز نسبت به ماه مشابه سال ماقبل از ابتدای دهه ۱۳۹۰، حکایت از ارقام بی‌سابقه رشد نرخ ارز در ماه‌های مهر ۱۳۹۰ تا شهریور ۱۳۹۲ در دوره تحریم قبلی و از بهمن ۱۳۹۷ تا پایان این سال دارد (نمودار ۲). همچنین مقایسه روند ماهانه نرخ دلار بازار آزاد در سال ۱۳۹۷ و سال‌های ماقبل آن نشان می‌دهد که این نرخ در تمامی ماه‌های سال ۱۳۹۷ به میزان قابل توجهی در سطح بالاتری قرار داشته است.

نمودار ۲: روند رشد نرخ دلار بازار آزاد نسبت به ماه مشابه سال گذشته (مهر ۱۳۹۰ تا مرداد ۱۳۹۸)

منبع: بانک مرکزی ج.ا.ایران

جدول ۱ و نمودار ۳ نیز وضعیت نوسانات فصلی نرخ ارز را تا پایان فصل اول سال ۱۳۹۸ ارائه می کند. همان طور که مشاهده می شود وضعیت بازار ارز در سال ۱۳۹۷ در مقایسه با سال های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۶ کاملاً متفاوت بوده و شرایطی مشابه سال ۱۳۹۱ و فصل اول سال ۱۳۹۲ را تجربه می کند.

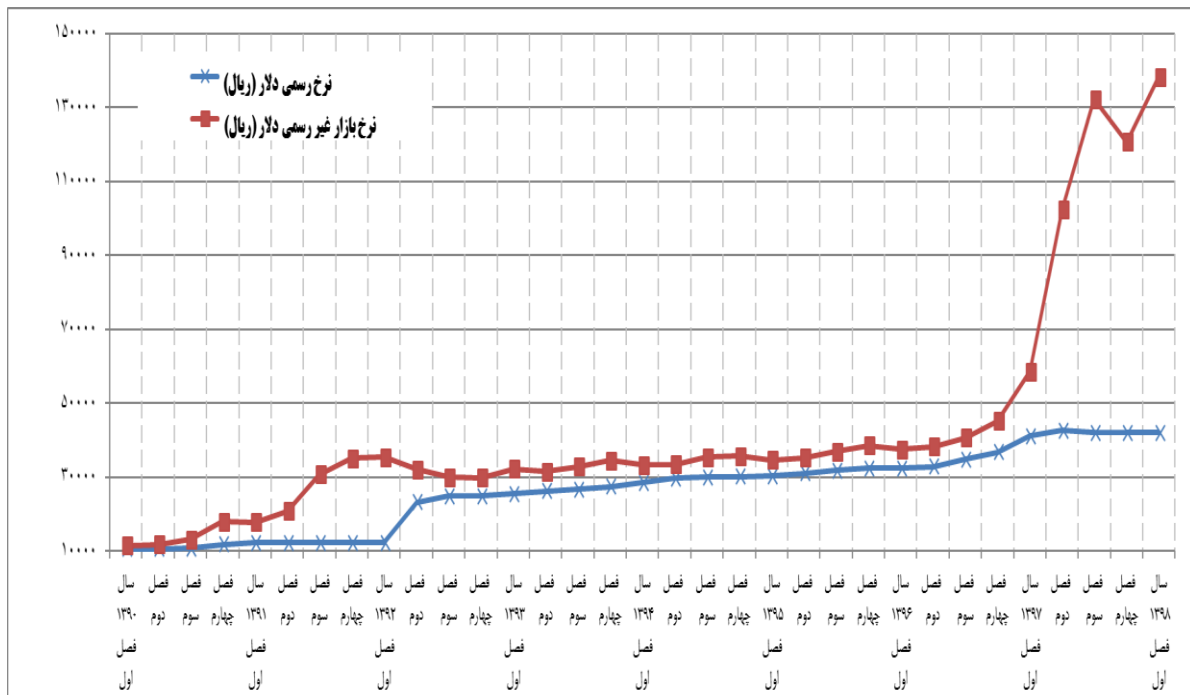
جدول ۱: روند فصلی نرخ‌های ارز رسمی و بازار آزاد (غیررسمی)

فصل	نرخ رسمی دلار (ریال به ازای هر دلار)	نرخ بازار آزاد (ریال به ازای هر دلار)	شکاف نرخ‌های رسمی و بازار آزاد (ریال)	رشد نرخ ارز رسمی در هر فصل نسبت به فصل گذشته (درصد)	رشد نرخ ارز بازار آزاد در هر فصل نسبت به فصل گذشته (درصد)
سال ۱۳۹۰ فصل اول	۱۰۶۳۹	۱۱۵۳۱٫۵	۸۹۲٫۵	۲٫۹	۵٫۷
فصل دوم	۱۰۶۱۵	۱۱۷۸۴٫۶	۱۱۶۹٫۶	-۰٫۲	۲٫۲
فصل سوم	۱۰۸۰۱	۱۳۱۳۵٫۱	۲۳۳۴٫۱	۱٫۸	۱۱٫۵
فصل چهارم	۱۱۸۲۶	۱۷۹۲۸٫۱	۶۱۰۲٫۱	۹٫۵	۳۶٫۵
سال ۱۳۹۱ فصل اول	۱۲۲۶۰	۱۷۷۸۱٫۵	۵۵۲۱٫۵	۳٫۷	-۰٫۸
فصل دوم	۱۲۲۶۰	۲۰۸۵۳٫۷	۸۵۹۳٫۷	۰٫۰	۱۷٫۳
فصل سوم	۱۲۲۶۰	۳۰۷۱۱٫۶	۱۸۴۵۱٫۶	۰٫۰	۴۷٫۳
فصل چهارم	۱۲۲۶۰	۳۵۲۱۳٫۷	۲۲۹۵۳٫۷	۰٫۰	۱۴٫۷
سال ۱۳۹۲ فصل اول	۱۲۲۶۰	۳۵۴۵۵	۲۳۱۹۵	۰	۰٫۷
فصل دوم	۲۳۳۰۶	۳۲۱۰۷	۸۸۰۱	۹۰٫۱	-۹٫۴
فصل سوم	۲۴۸۴۷	۲۹۹۸۶	۵۱۳۹	۶٫۶	-۶٫۶
فصل چهارم	۲۴۸۷۰	۲۹۸۴۰	۴۹۷۰	۰٫۱	-۰٫۵
سال ۱۳۹۳ فصل اول	۲۵۵۱۰	۳۲۲۵۷	۶۷۴۷	۲٫۶	۸٫۱
فصل دوم	۲۶۲۷۶	۳۱۴۸۲	۵۲۰۶	۳	-۲٫۴
فصل سوم	۲۶۷۷۲	۳۲۹۳۱	۶۱۵۹	۱٫۹	۴٫۶
فصل چهارم	۲۷۵۳۰	۳۴۵۵۶	۷۰۲۶	۲٫۸	۴٫۹
سال ۱۳۹۴ فصل اول	۲۸۴۹۹	۳۳۲۷۶	۴۷۷۷	۳٫۵	-۳٫۷
فصل دوم	۲۹۶۸۱	۳۳۵۱۳	۳۸۳۲	۴٫۱	۰٫۷
فصل سوم	۲۹۹۹۹	۳۵۴۴۶	۵۴۴۷	۱٫۱	۵٫۸
فصل چهارم	۳۰۱۸۰	۳۵۷۶۳	۵۵۸۳	۰٫۶	۰٫۹
سال ۱۳۹۵ فصل اول	۳۰۳۵۸	۳۴۷۴۲	۴۳۸۳	۰٫۶	-۲٫۹
فصل دوم	۳۱۰۱۵	۳۵۳۳۰	۴۳۱۵	۲٫۲	۱٫۷
فصل سوم	۳۱۸۵۰	۳۶۹۹۱	۵۱۴۰	۲٫۷	۴٫۷
فصل چهارم	۳۲۳۸۰	۳۸۶۵۴	۶۲۷۴	۱٫۷	۴٫۶
سال ۱۳۹۶ فصل اول	۳۲۴۴۲	۳۷۵۶۴	۵۱۲۲	۰٫۲	۲٫۹-
فصل دوم	۳۲۸۹۴	۳۸۲۷۱	۵۳۷۷	۱٫۴	۱٫۹
فصل سوم	۳۴۸۰۵	۴۰۶۸۱	۵۸۷۶	۵٫۸	۶٫۳
فصل چهارم	۳۶۸۴۹	۴۵۲۴۹	۸۴۰۰	۵٫۹	۱۱٫۲
سال ۱۳۹۷ فصل اول	۴۱۱۵۹	۵۸۵۶۴	۱۷۴۰۵	۱۱٫۷	۲۹٫۴
فصل دوم	۴۲۶۴۶	۱۰۲۳۸۰	۵۹۷۳۴	۳٫۶	۷۴٫۸
فصل سوم	۴۲۰۰۰	۱۳۲۳۸۷	۹۰۳۸۷	۱٫۵-	۲۹٫۳
فصل چهارم	۴۲۰۰۰	۱۲۰۷۲۲	۷۸۷۲۲	۰٫۰	۸٫۸-
سال ۱۳۹۸ فصل اول	۴۲۰۰۰	۱۳۸۳۰۳	۹۶۳۰۳	۰٫۰	۱۴٫۶

منبع: بانک مرکزی ج.ا.ایران

تحلیل نوسانات نرخ ارز در سال های اخیر تا تکمید بر سال ۱۳۹۷ و پیش بینی روند آن برای سال های ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹

توضیح: نرخ دلار بازار آزاد از فروردین ۱۳۹۷ با توجه به فقدان اطلاعات بازار آزاد، از طریق حاصل ضرب نرخ ریالی درهم در نسبت برابری دلار و درهم (حدود ۳,۶۷)، محاسبه شده است.

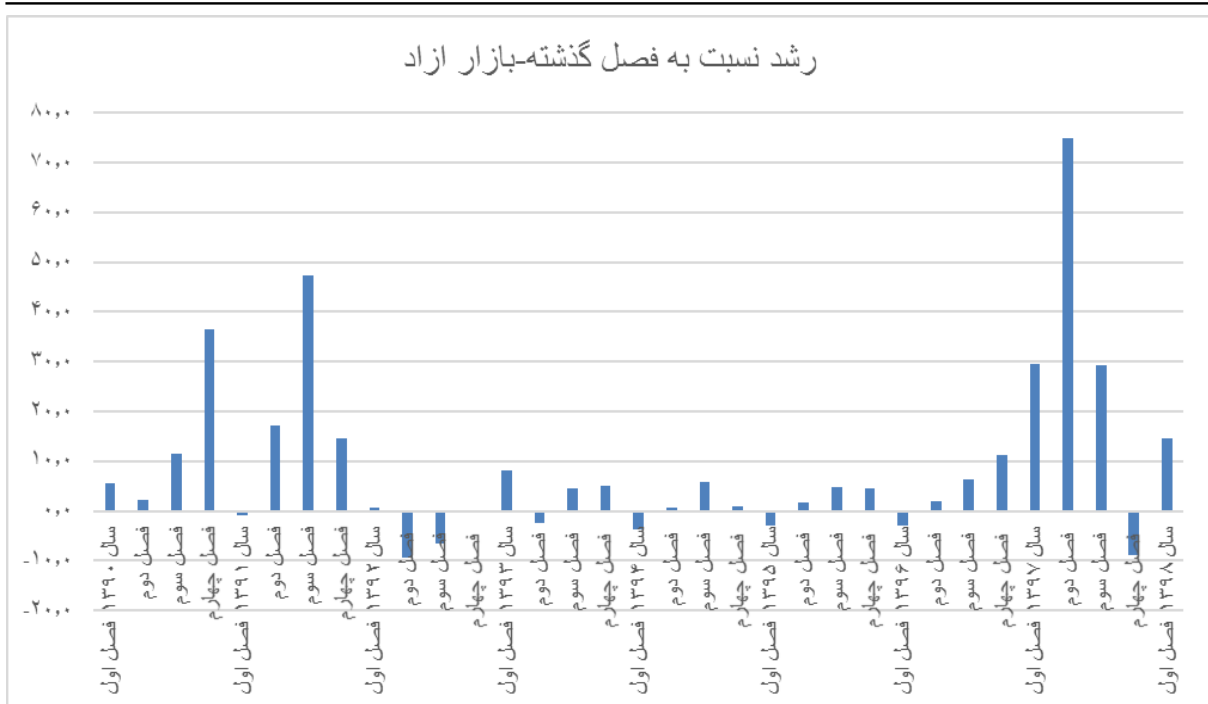

نمودار ۳: شکاف نرخ های ارز رسمی و بازار آزاد

منبع: بانک مرکزی ج.ا.ایران

توضیح: نرخ دلار بازار آزاد از فروردین ۱۳۹۷ با توجه به فقدان اطلاعات بازار آزاد، بر اساس نرخ درهم به دست آمده است.

پس از اعلام نرخ ۴۲۰۰۰ ریالی برای تأمین کلیه نیازهای واقعی ارز در فروردین ماه، موج افزایشی تقاضای ارز و به تبع آن افزایش قیمت ارز در ماه های بعد اتفاق افتاد. نمودار ۴ وضعیت نوسانات نرخ ارز را نسبت به فصل مشابه سال گذشته آن نشان می دهد. همان طور که مشاهده می شود در هیچ یک از دو دوره تحریمی و پرنوسان ۱۳۹۰ و ۱۳۹۷ پس از تک نرخ شدن ارز در نرخ های ۱۲۲۶۰ ریالی و ۴۲۰۰۰ ریالی، نه تنها نرخ ارز در بازار آزاد کاهش نیافته، بلکه شدت نوسانات در همان دوره (فصل) و دوره بعدی آن افزایش قابل توجهی یافته است.

نمودار ۴: روند فصلی نرخ رشد دلار بازار آزاد نسبت به فصل مشابه سال گذشته

منبع: دفتر اقتصاد کلان سازمان برنامه و بودجه

۲- تشریح شرایط پیرامونی، سیاست‌ها و اقدامات بازار ارز طی دوره مذکور

به طور کلی دوره ۱۳۹۷-۱۳۹۰ را می‌توان به سه دوره مجزا شامل: دوره افزایش شدید نرخ ارز ناشی از تحریم‌های بین‌المللی که در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ اتفاق افتاد، دوره بازگشت ثبات نسبی ناشی از تغییر فضای سیاسی و انعقاد توافق‌نامه برجام که طی سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۶ به طول انجامید و نهایتاً سال ۱۳۹۷ که با خروج یک‌جانبه آمریکا از توافق‌نامه برجام رخ داد، تقسیم کرد. علاوه بر تحریم، مسائل دیگری نیز وجود داشت که در برخی مقاطع به شدت بر بازار ارز تأثیرگذار بود که از مهم‌ترین آنها می‌توان به موضوع عدم تصویب لایحه مبارزه با پول‌شویی و تأمین مالی تروریسم در مجلس شورای اسلامی و احتمال بازگشت ایران به لیست سیاه مبادلات گروه اقدام مالی (FATF)، اشاره کرد. شرایط پیرامونی این دوره‌ها تا حدودی متفاوت از یکدیگر بوده که به شرح زیر قابل ارائه است:

دوره اول: ۱۳۹۱-۱۳۹۰

پس از اجرای سیاست یکسان‌سازی ارز در سال ۱۳۸۱، اختلاف میان نرخ رسمی و نرخ بازار آزاد ارز تا سال ۱۳۸۹ ناچیز بود؛ اما از مهرماه ۱۳۸۹ به دلیل مسدود شدن حواله ارزی به کشور امارات، اختلاف قابل توجهی بین نرخ‌های مذکور پدیدار شد که از ابتدای سال ۱۳۹۰ با ابلاغ بسته پولی توسط بانک مرکزی، رو به افزایش گذاشت. به طوری که در فروردین‌ماه ۱۳۹۰ این اختلاف به حدود ۸۰ تومان رسید. اگرچه تا خردادماه ۱۳۹۰ این اختلاف کاهش یافت، اما پس از آن به‌ویژه از شهریورماه شدت گرفت. کاهش نرخ سود سپرده‌ها، ممنوعیت بازخرید اوراق مشارکت قبل از سررسید توسط بانک‌های عامل و پایین بودن نرخ سود این اوراق (حداکثر یک درصد بالاتر از نرخ سود تعیین شده برای سپرده‌ها) از مهم‌ترین ویژگی‌های این بسته پولی بود که زمینه ایجاد نوسان در بازارهای جانشین سپرده‌های بانکی را فراهم آورد. این تغییرات، به دلیل جذب سود بیشتر و ایجاد حاشیه امن برای این نوع دارایی‌ها، موجب شد تقاضا در بازار ارز و سکه به‌طور فزاینده افزایش یابد. به طوری که قیمت دلار و سکه بهار آزادی در این سال به ترتیب از رشد ۶۹ درصدی و ۱۰۴ درصدی برخوردار شد. اعلام تحریم‌های جدید اقتصادی و تشدید آنها و به دنبال آن عدم گشایش اعتبارات اسنادی و تأخیر ورود ارز به کشور، در کنار مشکلات ساختاری نظیر بالا بودن نقدینگی و تورم موجب شد تا جریان نقدینگی به سمت بازار ارز و سکه هدایت شود. این سودآوری در بازار ارز، به همراه تقاضای واقعی ارز متناسب با حجم واردات رسمی و غیررسمی کشور، تقاضای سفته‌بازی با هدف سودآوری و تقاضای احتیاطی به‌منظور حفظ ارزش پول را تشدید کرد.

میزان فروش ارز توسط بانک مرکزی در بازار در سال ۱۳۹۰، حدود ۱۶ درصد رشد داشت، با این وجود به دلیل افزایش تقاضای ارز ناشی از تقاضای سفته‌بازی و تقاضای احتیاطی، فاصله نرخ‌های بین بانکی و بازار آزاد رو به افزایش گذاشت. این در حالی است مصارف واقعی ارز نسبت به سال ماقبل آن فشار مضاعفی بر بازار ارز

را نشان نمی‌دهد. به عنوان مثال، واردات گمرکی در سال ۱۳۹۰ نسبت به سال ماقبل آن ۴ درصد کاهش داشته است.

سیاست‌های ارزی سال ۱۳۹۰ متأثر از سیاست‌های اصلی تعیین شده در قانون برنامه پنجم توسعه و تصمیمات کوتاه‌مدت بانک مرکزی در جهت کنترل و کاهش نوسانات نرخ ارز بوده است. اثرگذاری اجرای این سیاست‌ها و سایر تدابیر و اقدامات انجام شده در جهت جلوگیری از نوسانات نرخ ارز و ثبات بخشی به بازار، موفقیت‌آمیز نبوده است. اعلام تحریم‌های جدید اقتصادی و تشدید آنها و به دنبال آن عدم گشایش اعتبارات اسنادی و تأخیر ورود ارز به کشور و در نتیجه افزایش محدودیت‌های تجاری، از جمله مهم‌ترین عوامل مؤثر بر بازار ارز در سال ۱۳۹۰ محسوب می‌شود. تحریم‌های مذکور علاوه بر افزایش تقاضای واقعی ارز به دلیل افزایش هزینه‌های مبادله، موجب تشدید تقاضای سفته‌بازی در بازار ارز و سکه شد. عامل مهم دیگر، بالا بودن سطح عمومی قیمت‌های داخلی و تفاوت قابل توجه آن با قیمت‌های بین‌المللی است. به اعتقاد برخی از صاحب‌نظران، اختلاف نرخ‌های تورم داخلی و خارجی، طی سال‌های پس از سیاست یکسان‌سازی نرخ ارز (۱۳۸۱)، ریشه اصلی افزایش نرخ ارز بازار آزاد و اختلاف آن با نرخ رسمی است. در این راستا با توجه به بالا بودن تورم انباشته در اقتصاد ایران طی دوره مذکور نسبت به اقتصاد بین‌المللی عنوان می‌شود که تحریم‌های بین‌المللی در واقع موجب تسریع در وقوع بحران شده است و حتی در نبود تحریم‌های بین‌المللی انتظار می‌رفت بحران ارزی در سال‌های آتی اتفاق افتد. لذا استدلال می‌شود نرخ ارز در این سال‌ها باید متناسب با تفاوت تورم داخلی و خارجی تعدیل می‌شد. این در حالی است که نخست، مطالعه جامع و علمی در خصوص نرخ تعادلی ارز بر اساس ساختار اقتصادی کشور و منابع و مصارف ارزی، وجود ندارد؛ دوم، تعدیل نرخ ارز خود موجب افزایش تورم می‌شود.

تداوم و تشدید تحریم‌های بین‌المللی، اعلام تحریم‌های جدید اقتصادی و به دنبال آنها افزایش محدودیت‌های تجاری ناشی از عدم امکان به‌کارگیری ابزارهای معمول مبادلات بین‌المللی مانند گشایش اعتبارات اسنادی و نیز تأخیر ورود ارز به کشور از جمله مهم‌ترین ویژگی‌های این دوره است که موجب شد در سال ۱۳۹۱ همانند سال ماقبل آن، علاوه بر افزایش تقاضای واقعی ارز به دلیل افزایش هزینه‌های مبادله، تقاضای سفته‌بازی و احتیاطی در بازار ارز تشدید شود و نرخ ارز با شدت بیشتری نسبت به سال ۱۳۹۰ افزایش یابد. به این ترتیب، افزایش نرخ ارز بازار آزاد در سال ۱۳۹۱، که از سال ماقبل آن به‌ویژه از نیمه دوم شروع شده بود، موجب شد تا نرخ‌های جدیدی با عناوین نرخ مرجع و نرخ مبادله‌ای برای تأمین نیازهای واقعی اقتصاد و حمایت از خانوارها و بنگاه‌های اقتصادی، جایگزین نرخ ارز بین بانکی شود. ابتدا تصور بر این بود که با افزایش نرخ ارز بین بانکی از حدود ۱۰۵۰۰ ریال به ازای هر دلار به ۱۲۲۶۰ ریال (به‌عنوان نرخ ارز مرجع) می‌توان بر روند افزایشی و نوسانات نرخ ارز در بازار آزاد غلبه کرد، اما تغییرات شدید نرخ ارز در فاصله زمانی کوتاه موجب شکل‌گیری مرکز مبادلات ارزی در مهرماه شد که هدف اصلی آن تأمین نیاز ارزی واردکنندگان کالا و خدمات در قالب اولویت‌بندی کالاهای وارداتی و کنترل مصارف ارزی اعلام شد. لذا علاوه بر نرخ مرجع، نرخ دیگری با عنوان نرخ مبادله (نرخ مورد عمل در مرکز مبادلات ارزی) به رسمیت شناخته شد. در ابتدای تشکیل مرکز مبادلات

ارزی قرار بود این نرخ در سطحی کمتر از دو درصد نرخ ارز بازار آزاد تعیین شود، اما افزایش شدید نرخ ارز بازار آزاد و شکاف قابل توجه آن با نرخ مبادله‌ای موجب نادیده گرفتن این قاعده گردید، به گونه‌ای که نرخ ارز مبادله‌ای در سطحی نزدیک به ۲۵۰۰۰ ریال تثبیت شد. به این ترتیب در سال ۱۳۹۱ حداقل سه نرخ در بازار ارز وجود داشت، یکی نرخ ارز مرجع (۱۲۶۰ ریال به ازای هر دلار) که به واردات اولویت‌های ۱ و ۲ شامل کالاهای اساسی و دارو اختصاص می‌یافت و دو نرخ دیگر شامل نرخ ارز مبادله‌ای که برای تأمین واردات اولویت‌های ۳ تا ۹ گروه‌های وارداتی و نرخ ارز بازار آزاد که برای تأمین ارز مورد نیاز سایر کالاها و خدمات، مورد استفاده قرار می‌گرفت.

بررسی‌ها نشان می‌دهد وجود نرخ‌های چندگانه ارز و اختلاف قابل توجه بین آنها در دوره ۱۳۹۰-۹۱، هزینه تأمین کالاهای وارداتی به‌ویژه بر مبنای نرخ ارز مرجع را روز به روز افزایش داده و کارایی نظام ارزی کشور در تخصیص منابع کمیاب ارزی را با مشکلات جدی مواجه ساخته است. البته، این نظام در کوتاه‌مدت مزایایی را به دنبال داشت که از جمله مهم‌ترین آنها می‌توان به کاهش فشار بر اقسار آسیب‌پذیر از طریق تأمین کالاهای اساسی با نرخ ترجیحی اشاره کرد. در مقابل، معایبی مانند شکل‌گیری رانت و امکان ارتکاب به فساد مالی ناشی از اختلاف قابل توجه بین نرخ‌ها را به همراه داشت. بنابراین برقراری نظام تک‌نرخ ارز در جهت دستیابی به یک نظام ارزی کارا و بهینه مورد تأکید صاحب‌نظران بود.

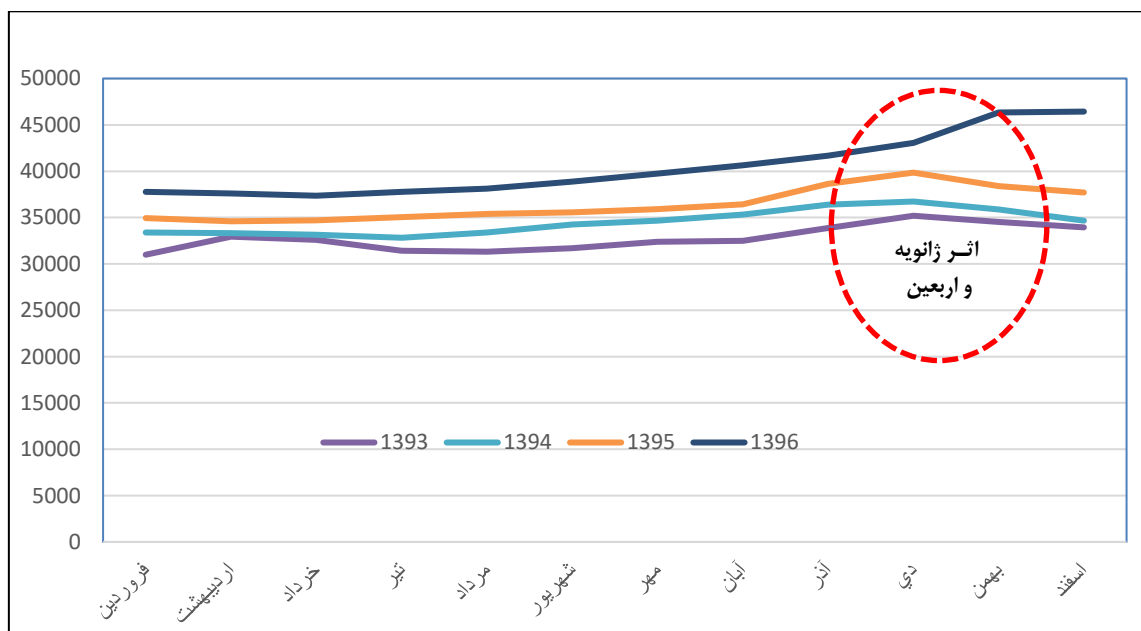
به طور کلی اختلالات موجود در بازار ارز در این دوره را می‌توان به شرایط نامناسب حاکم بر بازار ارز ناشی از تحریم‌های بین‌المللی و سخت‌تر شدن روابط تجاری در کنار مشکلات دیگری نظیر بالا بودن رشد نقدینگی و انباشت آن، اجرای سیاست هدفمندسازی یارانه‌ها و بالا بودن نرخ تورم و نیز تورم انباشته طی دوره پس از یکسان‌سازی ارز در مقایسه با اقتصاد بین‌المللی، نسبت داد.

دوره دوم: نیمه اول سال ۱۳۹۶-۱۳۹۲

با روی کار آمدن دولت یازدهم در سال ۱۳۹۲، بازارهای اقتصادی با پشت سر گذاشتن نوسانات زیادی به ثبات و تعادل رسید و تا پایان نیمه اول سال ۱۳۹۲ با تداوم سیاست‌های کنترلی دولت، کم و بیش ادامه پیدا کرد. بازار ارز پس از پشت سر گذاشتن نوسانات زیاد در سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲، روند یکنواختی در سال‌های ۱۳۹۳، ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ داشته است، به گونه‌ای که عموماً از اواسط آبان ماه هر سال روند افزایشی نرخ ارز شروع می‌شد و در اواخر آذرماه تا دهه سوم دی‌ماه که تقاضای ارز به اوج خود می‌رسید، بیشترین رشد قیمتی ارز اتفاق می‌افتاد. سپس با کاهش تقاضا در بهمن‌ماه، نوسانات فروکش کرده و اوضاع به حالت عادی بازمی‌گشت. البته ذکر این نکته ضروری است که در سال ۱۳۹۵ روند افزایشی قیمت ارز تا زمان تزریق گسترده ارز توسط بانک مرکزی ادامه داشت، به طوری که حتی در مقطع کوتاهی نرخ ارز به بیش از ۴۱۰۰۰ ریال رسید؛ اما پس از تزریق ارز به بازار، نرخ دلار با کاهش چشمگیری همراه شد و به کانال ۳۷۰۰۰ ریالی بازگشت.

از جمله مهم‌ترین عوامل مؤثر بر بازار ارز در دوره مورد نظر می‌توان به انتخاب ترامپ به‌عنوان رئیس‌جمهور جدید آمریکا، افزایش تقاضای واقعی ارز مسافری در هر سال با نزدیک شدن به ایام اربعین حسینی و سفر میلیونی زائران به کربلای معلا و نزدیک شدن به سال میلادی جدید (اثر اربعین و اثر ژانویه): خروج یک‌جانبه آمریکا از توافق برجام در سال ۱۳۹۶، انتخابات ریاست جمهوری در کشور و بازگشت مجدد تحریم‌ها، به‌ویژه از سوی آمریکا اشاره کرد. بررسی‌ها نشان می‌دهد در این مقطع زمانی، تقاضای شرکت‌های تجاری افزایش پیدا می‌کند. این تقاضای فصلی در بازار به نام «تقاضای ژانویه» شناخته می‌شود. شرکت‌ها، بانک‌ها و سایر مؤسسات اقتصادی در این مقطع انتهایی سال، برای تسویه حساب‌های دلاری خود نیاز به تهیه ارز دارند و همین موضوع موجب می‌شود که به حجم تقاضای بازار اضافه شود. در چنین وضعیتی، بخشی از تقاضای آتی به دلیل هراس از افزایش بیشتر قیمت است که زودتر از موعد وارد بازار می‌شود. این شرایط برای دوره ۱۳۹۳-۱۳۹۶ کاملاً مشهود است که در نمودار زیر نشان داده شده است.

نمودار ۵: افزایش نرخ ارز بازار آزاد با نزدیک شدن به پایان سال میلادی و اربعین حسینی طی سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۶

دوره سوم: نیمه دوم سال ۱۳۹۶-۱۳۹۷

از نیمه دوم سال ۱۳۹۶ بازارهای اقتصادی کشور با نوسانات ملموس و قابل توجهی روبه‌رو شد. در بازار پول با توجه به تصمیم شهرداری ماه بانک مرکزی برای کاهش نرخ سود بانکی، شاهد انتقال سپرده‌ها از حساب‌های کوتاه‌مدت به حساب‌های یک‌ساله و در مواردی خروج سپرده از بانک‌ها بودیم. حرکت بخشی از نقدینگی موجود در حساب‌های بانکی به سایر بازارها از جمله بازار ارز، سکه و مسکن که هم‌زمان با اعلام سیاست‌های جدید آمریکا در قبال برجام و اعمال برخی تحریم‌ها بود، تبدیل به عاملی برای نوسان و تلاطم در بازارهای مذکور شد. نرخ ارز که از شهریورماه روند افزایشی خود را آغاز کرده بود، با تشدید تقاضای فصلی در فصل سوم سال ۱۳۹۶ و افزایش سفته‌بازی، شاهد نوسانات بزرگی بود، به طوری که بازار ارز شاهد افزایش بیش از ۳۰ درصدی

نرخ روزانه بازار آزاد نسبت به نرخ های ابتدای سال، پدید آمدن نرخ های متفاوت در بازار و شکاف بزرگ بین نرخ ارز رسمی و بازاری بود.

از ابتدای شهریورماه ۱۳۹۶ کاهش نرخ سود بانکی به ۱۵ درصد جرقه ای برای شروع روند افزایشی نرخ ارز بود. نرخ ارز از ابتدا تا انتهای شهریورماه بیش از ۱۰۰۰ ریال افزایش یافت. از ابتدای مهرماه روند افزایشی سرعت یافت و با افزایش بیش از ۲۰۰۰ ریال، وارد کانال ۴۰۰۰۰ ریالی شد. همزمان دونالد ترامپ رئیس جمهور آمریکا که با اجرای تحریم کاتسا (قانون مقابله با دشمنان آمریکا از طریق تحریم) اقدامات خصمانه خود علیه ایران را آغاز کرد و با اعلام عدم پایبندی ایران به توافق هسته ای و زمزمه هایی مبنی بر خروج آمریکا از توافق برجام، روند افزایشی نرخ ارز را تشدید کرد. تقارن این اتفاقات با ایام اربعین و پایان سال میلادی باعث شد در آبان ماه و آذرماه نرخ انواع ارز در بازار آزاد با رشد قابل توجهی روبه رو شود، به طوری که متوسط نرخ دلار در بازار آزاد، در هفته سوم آذرماه به بیش از ۴۲۰۰۰ ریال رسید. حذف تعداد زیادی از ردیف های تعرفه ای از دریافت ارز مبادله ای، مداخله بانک مرکزی از طریق تزریق ارز زیر قیمت به بازار آزاد و افزایش تقاضای سفته بازی از دیگر عواملی بود که در فصل پاییز به رشد قیمت ارز دامن زد. در کنار عوامل مذکور، بروز وقایع متعدد سیاسی و اقتصادی جدید نظیر شکل گیری اعتراضات و تجمعات در برخی شهرها در ابتدای دی ماه، تمدید مشروط تعلیق تحریم ها توسط ترامپ و تهدید به کناره گیری از برجام در پایان دوره ۱۲۰ روزه بعدی و اجرای طرح مالیات بر ارزش افزوده ۵ درصدی از تراکنش های بانکی در امارات متحده عربی که منجر به محدودیت شدید در نقل و انتقال حواله ارزی شد، به رشد بیشتر نرخ ارز در دی ماه ۱۳۹۶ منجر گردید، به طوری که نرخ ارز در پایان دی ماه به بیش از ۴۵۰۰۰ ریال رسید. این روند افزایشی در نتیجه گسترش تقاضای سفته بازی در بهمن ماه نیز ادامه داشت، به طوری که نرخ ارز بازار آزاد در هفته پایانی این ماه به متوسط ۴۷۱۸۸ ریال افزایش یافت. انتشار اوراق گواهی یک ساله با سود ۲۰ درصدی از ۲۸ بهمن ماه، زمینه ساز کاهش نرخ ارز و تخفیف موقت انتظارات در هفته اول اسفندماه شد، به طوری که نرخ ارز مجدداً در کانال ۴۴۰۰۰ ریالی قرار گرفت. اما با توجه به نزدیک شدن به روزهای پایان سال و تعطیلات عید ۱۳۹۷، تقاضا برای ارز افزایش قابل توجهی یافت. این در شرایطی بود که رئیس جمهور ایالات متحده با ادامه تهدیدهای خود مبنی بر خروج از برجام و بازگشت تحریم های یک جانبه علیه ایران به تشدید نگرانی ها نسبت به آینده و افزایش تقاضای احتیاطی نیز دامن می زد. در نهایت نرخ ارز در هفته پایانی اسفندماه به بیش از ۴۸۳۰۰ ریال به ازای هر دلار رسید.

دولت و بانک مرکزی به منظور مقابله با این نوسانات و مدیریت بازار ارز، سیاست ها و اقدامات مختلفی را به کار گرفتند که از جمله اقدامات مثبت صورت گرفته می توان به تزریق ارز به بازار برای کنترل نوسانات نرخ آزاد، تلاش برای رفع محدودیت های بانکی و ایجاد کانال های جایگزین نقل و انتقال پول به کشور، انعقاد پیمان پولی دوجانبه با کشور ترکیه، حذف بسیاری از کالاها از ردیف های دریافت ارز مبادله ای با هدف کاهش رانتهای ارزی، افزایش نرخ ارز رسمی به منظور جلوگیری از تشدید شکاف بین نرخ ارز رسمی و بازار آزاد، ایجاد سامانه برای مدیریت عرضه و تقاضای ارز، تلاش برای یکپارچه سازی سامانه های ارزی و گمرکی، اشاره کرد. در مقابل،

برخی اقدامات مانند کاهش نرخ سود بانکی در شرایط تشدید تهدیدهای خارجی و بروز نوسانات در بازار، تزریق ارز به بازار آزاد زیر قیمت موجود در بازار، عدم اصلاح سیاست ارزی به‌ویژه یکسان‌سازی نرخ ارز در دوره ثبات بازار ارز و اختصاص ارز رسمی برای واردات بسیاری از کالاها از جمله کالاهای لوکس و غیرضرور از جمله نقاط ضعف در سال ۱۳۹۷ به شمار می‌رود.

۳- پیش‌بینی روند تغییرات نرخ ارز در سال جاری و سال ۱۳۹۹

بر اساس نظریه‌های اقتصادی و مطالعات تجربی، عوامل متعددی در تعیین نرخ ارز نقش دارند که از مهم‌ترین آنها می‌توان به شرایط اقتصاد بین‌المللی، رشد بهره‌وری نیروی کار، ظرفیت بالقوه و نرخ رشد تولید، نظام اقتصادی، ذخایر ارزی و جریان درآمدهای ارزی کشور، تفاوت نرخ بهره در اقتصاد با نرخ بهره بین‌المللی، سیاست‌های مالی و جهت‌گیری مخارج بخش عمومی، نحوه تأمین کسری بودجه، تفاوت نرخ‌های داخلی و بین‌المللی، رابطه مبادله بازرگانی و برخی متغیرهای بنیادی دیگر اقتصادی اشاره کرد. در عین حال برخی متغیرهای برون‌زا وجود دارند که نظام ارزی کشور را هم از طریق اثرگذاری بر متغیرهای بنیادی اقتصاد و هم از طریق تغییراتی که در انتظارات عوامل اقتصادی ایجاد می‌کنند، تحت تأثیر قرار دهند. بنابراین می‌توان گفت در هر لحظه از زمان، نرخ تعادلی ارز تحت تأثیر متغیرهای بنیادی اقتصاد و نیز انتظارات اقتصادی قرار دارد و در نتیجه با تغییر این عوامل نیز می‌تواند تغییر کند. با مشاهده منابع و مصارف ارزی کشور می‌توان روند عرضه و تقاضای ارز را بررسی کرد. جدول ۱ منابع و مصارف مهم ارزی (اجزای تراز بازرگانی) را طی سال‌های ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۹ نشان می‌دهد. البته منابع و مصارف دیگری نیز وجود دارد که از جمله آنها می‌توان به تراز خدمات، درآمد عوامل تولید در خارج از کشور، دریافت وام و پرداخت بدهی‌های خارجی و قاچاق کالا در بخش‌های صادرات و واردات اشاره کرد.

جدول ۲: روند اجزای تراز بازرگانی و حساب سرمایه طی دوره ۱۳۹۹-۱۳۸۹ (میلیون دلار)

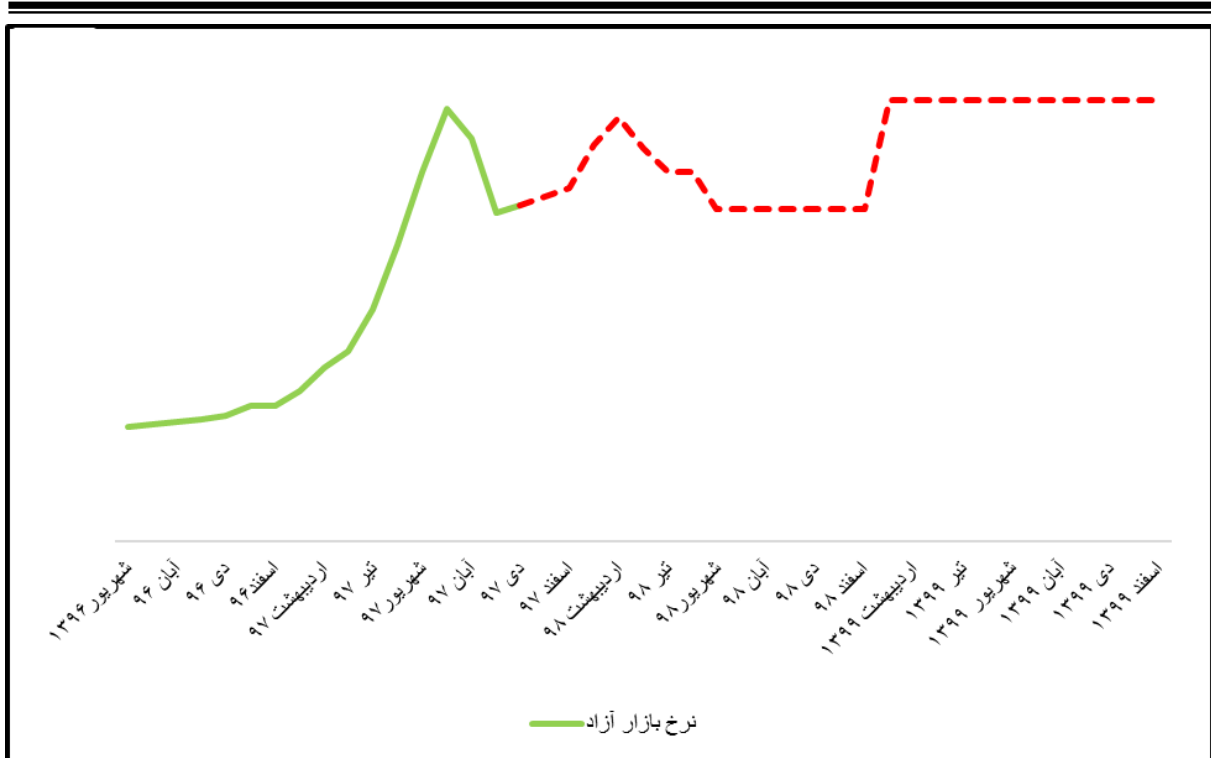
سال	صادرات نفتی	صادرات غیرنفتی	کل صادرات کالا	واردات کالا	تراز بازرگانی	خالص حساب سرمایه	موازنه ارزی
۱۳۹۰	۱۱۹۱۴۸	۲۶۶۵۸	۱۴۵۸۰۶	۷۸۰۲۷	۶۷۷۷۹	-۱۶۸۷۵	۵۰۹۰۴
۱۳۹۱	۶۸۰۸۳	۲۹۲۱۳	۹۷۲۹۶	۶۸۷۳۴	۲۸۵۶۳	-۹۹۴۸	۱۸۶۱۵
۱۳۹۲	۶۴۵۴۰	۲۸۳۶۹	۹۲۹۱۰	۶۳۵۸۴	۲۹۳۲۶	-۹۳۲۱	۲۰۰۰۵
۱۳۹۳	۵۵۴۰۶	۳۳۵۶۹	۸۸۹۷۶	۷۰۹۱۵	۱۸۰۶۱	۵۵۹	۱۸۶۲۰
۱۳۹۴	۳۱۸۴۸	۳۱۱۴۷	۶۲۹۹۵	۵۷۶۴۱	۵۳۵۴	۲۳۴۶	۷۷۰۰
۱۳۹۵	۵۵۷۵۲	۲۸۲۲۶	۸۳۹۷۸	۶۳۱۳۵	۲۰۸۴۳	-۱۸۲۸۸	۲۵۵۵
۱۳۹۶	۶۵۸۱۸	۳۲۳۲۴	۹۸۱۴۱	۷۵۵۴۶	۲۲۵۹۶	-۱۹۳۲۱	۳۲۷۵
۱۳۹۷	۵۷۱۷۱*	۳۲۶۵۵	۸۹۸۲۶	۶۰۷۵۵*	۲۹۰۷۱	-۲۱۰۵۲	۸۰۱۹
*۱۳۹۸	۱۲۷۱۰	۳۳۰۶۸	۴۵۷۷۸	۴۴۶۷۹	۸۹۹	-۹۹۴۸	-۹۰۴۹
*۱۳۹۹	۱۳۰۹۰	۳۰۳۰۴	۴۳۳۹۴	۴۲۷۳۷	۶۵۷	-۹۳۲۱-	-۸۶۶۴

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

(*: پیش‌بینی)

ارقام جدول ۲ نشان می‌دهد طی دوره ۱۳۹۷-۱۳۹۰ موازنه ارزی که در اینجا به شکل ساده از تفاضل تراز بازرگانی (به جای تراز حساب جاری) و تراز حساب سرمایه محاسبه شده است، همواره مثبت بوده است؛ اما به دلیل کاهش شدید صادرات نفتی در سال ۱۳۹۸ پیش‌بینی می‌شود به شدت کاهش یابد. چنین وضعیتی در سال آتی نیز پیش‌بینی می‌شود. البته پیش‌بینی‌ها نشان می‌دهد تراز بازرگانی در سال جاری و سال آینده همچنان مثبت خواهد بود. مثبت بودن این تراز، قدرت تصمیم‌گیری برنامه‌ریزان و سیاستگذاران در حوزه بازار ارز را در کنترل نوسانات نرخ ارز و مدیریت بازار ارز افزایش خواهد داد. در صورت موفقیت بانک مرکزی در جلوگیری از ایجاد سفته‌بازی و خروج سرمایه از کشور، نرخ ارز با شیب ملایمی افزایش خواهد یافت. البته میزان این موفقیت به عوامل دیگری مانند ثبات اقتصاد کلان و انتظارات تورمی نیز بستگی دارد. نگاهی به تغییرات بازار ارز در سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲ نشان می‌دهد با وجود مزاد موازنه ارزی، بانک مرکزی در کنترل نوسانات و جلوگیری از افزایش نرخ ارز، چندان موفق نبوده است. در مجموع، مقایسه این ارقام با یافته‌های حاصل از الگوی اقتصادسنجی نشان می‌دهد نرخ ارز بازار آزاد در سال ۱۳۹۸ به طور متوسط نزدیک به ۱۱۵۰۰۰ ریال به ازای هر دلار و در سال ۱۳۹۹ به سطحی بالاتر افزایش خواهد یافت.

تحلیل نوسانات نرخ ارز در سال های اخیر با تاکید بر سال ۱۳۹۷ و پیش بینی روند آن برای سال های ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹

نمودار ۶: وضعیت نرخ ارز بازار آزاد در ۶ ماهه سال ۱۳۹۸ و پیش‌بینی روند نرخ ارز تا اسفند ۱۳۹۹
منبع: بانک مرکزی و برآوردهای کارشناسی

۴- مهم‌ترین مشکلات و چالش‌های پیش‌رو

متناسب با زیردوره‌های مذکور و شرایط پیرامونی حاکم بر آنها، بازار ارز با چالش‌های متفاوتی روبه‌رو بوده است که به تفکیک بیان خواهد شد:

دوره اول: ۱۳۹۱-۱۳۹۰

شکل‌گیری بحران ارزی، به‌ویژه از نیمه دوم ۱۳۹۰ و تشدید آن در سال ۱۳۹۱ به دنبال تشدید تحریم‌های بین‌المللی و افزایش سطح عمومی قیمت‌ها در داخل، شکل‌گیری نظام چندگانه ارزی، ممنوعیت صادرات برخی کالاها و اولویت‌بندی کالاهای وارداتی به ده گروه و تشکیل مرکز مبادلات ارزی در سال ۱۳۹۱، از مهم‌ترین تحولات این دوره به شمار می‌رود. افزایش نرخ ارز بازار آزاد، به‌ویژه از نیمه دوم سال ۱۳۹۰ موجب شد تا نرخ‌های جدیدی با عناوین نرخ مرجع و نرخ مبادله‌ای برای تأمین نیازهای واقعی اقتصاد و حمایت از خانوارها و بنگاه‌های اقتصادی، جایگزین نرخ ارز بین بانکی شود. ابتدا تصور بر این بود که با افزایش نرخ ارز بین بانکی از حدود ۱۰۵۰۰ ریال به ازای هر دلار به ۱۲۲۶۰ ریال (به‌عنوان نرخ ارز مرجع) می‌توان بر روند افزایشی و نوسانات نرخ ارز در بازار آزاد غلبه کرد، اما تغییرات شدید نرخ ارز در فاصله زمانی کوتاه موجب شد تا علاوه بر نرخ مرجع، نرخ دیگری با عنوان نرخ مبادله‌ای (نرخ مورد عمل در مرکز مبادلات ارزی) به رسمیت شناخته شود. در ابتدای تشکیل مرکز مبادلات ارزی قرار بود این نرخ در سطحی کمتر از دو درصد نرخ ارز بازار آزاد تعیین شود، اما افزایش شدید نرخ ارز بازار آزاد و شکاف قابل توجه آن با نرخ مبادله‌ای موجب ملغی‌الایر شدن این قاعده شد، به‌گونه‌ای که نرخ ارز مبادله‌ای در سطحی نزدیک به ۲۵۰۰۰ ریال تثبیت شد. به این ترتیب سه نرخ در بازار ارز شکل گرفت، یکی نرخ ارز مرجع که به واردات اولویت‌های ۱ و ۲ شامل کالاهای اساسی و دارو اختصاص می‌یافت و دو نرخ دیگر شامل نرخ ارز مبادله‌ای که برای تأمین واردات اولویت‌های ۳ تا ۹ گروه‌های وارداتی و نرخ ارز بازار آزاد که برای تأمین ارز مورد نیاز سایر کالاها و خدمات، مورد استفاده قرار می‌گرفت. به‌طور کلی از مهم‌ترین مشکلات و چالش‌های این دوره می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- چند نرخ بودن ارز؛
- کاهش شدید درآمدهای نفتی و صادرات غیرنفتی و همچنین تأخیر در دریافت ارز ناشی از تداوم تحریم‌های بین‌المللی؛
- عدم تمایل صادرکنندگان به عرضه ارز در مرکز مبادلات ارزی و حتی اظهار آن؛
- ممنوعیت برخی از کالاهای وارداتی و صادراتی؛
- کاهش سرمایه‌گذاری خارجی و تأمین مالی خارجی به دلیل مشکلات ناشی از تحریم؛

■ بلوکه شدن بخش قابل توجهی از درآمدهای ارزی کشور در برخی کشورهای خارجی.

دوره دوم: ۱۳۹۶-۱۳۹۲

شکاف میان نرخهای ارز رسمی و بازار آزاد و نوسانات آن به ویژه در آخر دوره، ناشی از شکل گیری انتظارات قیمتی و گسترش فعالیت های سوداگرانه و سفته بازی، مهم ترین چالش نرخ ارز طی این دوره تلقی می شود.

در سال ۱۳۹۲ با تصویب و ابلاغ قانون بودجه عملاً نرخ مرجع حذف شد و نرخ ارز مبادلاتی (۲۴۸۰۸ تومان به ازای هر دلار) به عنوان نرخ رسمی ملاک عمل بوده و نرخ مرجع (۱۲۲۶۰ ریال به ازای هر دلار) تنها برای تأمین کالاهای اساسی و دارو، آن هم برای محاسبه میزان یارانه دولت به این اقلام، مورد استفاده قرار گرفت. تغییر فضای سیاسی کشور و به دنبال آن کاهش انگیزه های سفته بازی در بازار ارز، موجب گردید رشد فزاینده نرخ ارز بازار آزاد متوقف شود. با اجرایی شدن توافق نامه برجام و آزاد شدن نسبی ارزهای بلوکه شده کشور، شکاف نرخ رسمی و نرخ بازار آزاد تا حدود زیادی کاهش یافت.

جهت گیری سیاست های ارزی دولت در این دوره همواره به سمت کاهش شکاف بین نرخ های رسمی و بازار آزاد بوده است. از مهم ترین اقدامات دولت برای کنترل نوسانات بازار ارز و کاهش شکاف میان نرخ ارز رسمی و بازار آزاد، می توان به تقویت منابع ارزی کشور از طریق تداوم پیگیری ها و تلاش برای رفع تحریم های بین المللی به ویژه در حوزه نقل و انتقالات بانکی، افزایش میزان تولید نفت خام و تأمین منابع مالی و سرمایه گذاری های خارجی، تدوین و ابلاغ دستورالعمل ارزی در سال ۱۳۹۵ به منظور ساماندهی بازار ارز و حمایت از تولید داخلی، اشاره کرد.

دوره سوم: ۱۳۹۷-۱۳۹۶

در این دوره عوامل متعددی زمینه ساز بی ثباتی در بازار ارز بودند که از جمله آن ها می توان به بروز ریسک های سیاسی و اعمال تحریم های ناعادلانه، فقدان روابط کارگزاری با بانک های خارجی بزرگ و افزایش سفته بازی در بازار ارز، عدم اصلاح سیاست های پولی و ارزی برای دوره ای بلندمدت و عدم برخورداری از برنامه مشخص برای واکنش مناسب به نوسانات نرخ ارز اشاره کرد. به طور کلی می توان گفت در این دوره بازار ارز با مشکلات و چالش های متعددی روبه رو بوده که از مهم ترین آنها می توان به موارد زیر اشاره کرد:

➤ افزایش نگرانی ها نسبت به بازگشت تحریم های آمریکا در سال ۱۳۹۶ و در نتیجه گسترش تقاضای احتیاطی و سفته بازی.

➤ تشدید نا اطمینانی ناشی از عدم تصویب لایحه مبارزه با پول شویی و تأمین مالی تروریسم و احتمال بازگشت ایران به لیست سیاه مبادلات گروه اقدام مالی (FATF).

➤ کاهش درآمدهای ارزی ناشی از تحریم نفت و فرآورده های نفتی ایران.

- محدودتر شدن شبکه نقل و انتقالات ارزی و در نتیجه افزایش هزینه حواله‌های ارزی.
- تأخیر یا عدم بازگشت ارز حاصل از صادرات توسط برخی صادرکنندگان از جمله پتروشیمی‌ها، صنایع فولادی و معدنی به کشور.
- افزایش شدید ثبت سفارش و تقاضا برای واردات کالا در سامانه‌های گمرکی.
- رشد قابل توجه تقاضای خروج سرمایه از کشور.
- کاهش قدرت عرضه اسکناس و توان مداخله فعالانه بانک مرکزی جهت مدیریت بازار.
- افزایش شکاف بین نرخ ارز رسمی و نرخ بازاری و افزایش انگیزه فساد.
- سرازیر شدن بخشی از تقاضا برای واردات کالا و خدمات به بازار ارز آزاد.
- کمبود روش‌های حفظ ارزش دارایی برای آحاد جامعه و پایین بودن بازدهی بازارهای مالی و هجوم افراد به بازار ارز (اسکناس) با انگیزه‌های احتیاطی و سفته‌بازی.

نکته حائز اهمیت این است که پیش‌بینی می‌شود عمده چالش‌های مذکور در دوره ۱۳۹۶-۱۳۹۷ همچنان در سال‌های ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹ وجود داشته باشد. در این میان، کاهش شدید درآمد حاصل از صادرات نفت و گاز به‌عنوان مهم‌ترین چالش پیش‌رو به حساب می‌آید که می‌تواند بازار ارز را به شدت تحت تأثیر قرار دهد.

۵- راه کارها و اقدامات اساسی

بررسی‌ها نشان می‌دهد بازار ارز متأثر از یک عامل خاص نیست، بلکه تحت تأثیر مجموعه‌ای از عوامل اقتصادی داخلی و خارجی، شرایط سیاسی و مدیریتی قرار دارد. برخی از آنها قابلیت سیاست‌گذاری و کنترل داشته، اما برخی دیگر خارج از کنترل مقامات پولی کشور است. با توجه به چالش‌های مورد اشاره و با عنایت به تحریم‌ها و محدودیت‌های پیش‌رو، انجام مجموعه اقدامات اصلاحی به‌منظور ساماندهی و مدیریت بازار ارز اجتناب‌ناپذیر است. بر این اساس، راهکارهای زیر در جهت بهبود وضعیت بازار ارز از طریق شناسایی و مدیریت عوامل تحت کنترل مفید ارزیابی می‌شود:

- ۱- مدیریت واردات به‌منظور کنترل تقاضای واقعی ارز.
- ۲- ثبات در سیاست‌ها و تصمیم‌گیری‌های ارزی و اطمینان دادن به جامعه نسبت به تداوم این سیاست‌ها.
- ۳- مدیریت مؤثر دولت بر ارز حاصل از صادرات غیرنفتی، به‌ویژه بخش‌هایی که تا حدودی در کنترل دولت است (مانند شرکت‌های دولتی، حاکمیتی و پتروشیمی‌ها).
- ۴- توسعه ابزارهای ارزی آتی برای مدیریت تقاضاهای سوداگران و احتیاطی از طریق انتشار اوراق ارزی توسط شرکت نفت و شرکت‌های پتروشیمی، افتتاح حساب سپرده ارزی، معرفی سپرده پایه-یورو (افتتاح سپرده‌های ریالی معادل نرخ ارز یورو در سامانه سنا)، گواهی سپرده ارزی بلندمدت با قابلیت خریدوفروش و تنزیل در بازار و تهاثر ارزی بانک مرکزی با بانک‌ها.
- ۵- استفاده بهینه از منابع محدود ارزی سهم دولت از صادرات نفت و گاز و جلوگیری از رانت‌ها و فسادهای احتمالی با راهکارهایی که عبارتند از:
  - حذف برخی کالاهای اساسی مشمول ارز ترجیحی (۴۲۰۰ تومانی) که قیمت بازاری آنها تناسب چندانی با نرخ ترجیحی مذکور ندارد.
  - افزایش نرخ ارز ترجیحی از ۴۲۰۰ تومان به نرخ بالاتر به‌منظور کاهش شکاف نرخ مذکور با نرخ نیمایی.
  - حذف نرخ ترجیحی برای دارو و تجهیزات پزشکی و جبران آن از طریق پرداخت یارانه به بیمه‌ها.
- ۶- الزام برخی نهادهای خاص، بانک‌ها، مؤسسات مالی و اعتباری و شرکت‌های زیرمجموعه آنها به عدم سفته‌بازی در بازار و عرضه ارزهای در دسترس به بازار ارز با هماهنگی بانک مرکزی.
- ۷- مذاکره برای رفع گلوگاه‌های مربوط به نقل و انتقال حواله ارزی در امارات، ترکیه و ... و ایجاد پایگاه‌های جدید نقل و انتقالات ارزی در عمان، قطر و سایر کشورها.
- ۸- نظارت کامل بر شبکه توزیع کالاهای اساسی وارداتی و عرضه آنها با قیمتی متناسب با نرخ ارز رسمی.
- ۹- کنترل ارز همراه مسافر تا سقف تعیین شده، به‌ویژه با تمرکز بر افراد کثیرالسفر.
- ۱۰- الزام ستاد مبارزه با قاچاق به برخورد جدی‌تر با قاچاق کالا و ارز.

- ۱۱- الزام اصناف و بازرگانان به تأمین به‌موقع و کافی کالاهای وارداتی در بازار برای جلوگیری از افزایش قیمت‌ها.
- ۱۲- جلوگیری از تأمین ارز مورد نیاز واردات کالاهای قاچاق و برخورد جدی با قاچاقچیان کالا و ارز از طریق استفاده کامل از ظرفیت قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز.
- ۱۳- الزام کلیه صرافی‌های مجاز و غیرمجاز به ثبت تمامی فعالیت‌های ارزی در سامانه و تأمین ارز تنها برای موارد تعیین شده، بر اساس مدارک و مستندات کافی و نظارت جدی بانک مرکزی بر عملکرد این صرافی‌ها.
- ۱۴- تشویق دارندگان ارز به افتتاح حساب سپرده ارزی.
- ۱۵- جلوگیری از خروج سرمایه.
- ۱۶- الزام گمرک به برخورد جدی با واردات شبه رسمی از طریق کنترل کامل محموله‌های وارداتی در کلیه مسیرهای گمرکی از جمله مسیر سبز و نیز رعایت کامل معافیت حقوق ورودی کالای همراه مسافر تا سقف ۸۰ دلار.
- ۱۷- ایجاد هماهنگی بین سازمان‌های ارائه‌دهنده اطلاعات و دریافت اطلاعات برخط.
- ۱۸- ایجاد کریدور نرخ ارز برای دفاع از لنگر ارزی و حرکت به سمت نرخ مطلوب.
- ۱۹- مدیریت نوسانات ارز از طریق بازسازی و مداخله هوشمندانه در بازار آزاد توسط بانک مرکزی.
- ۲۰- توسعه صادرات خدمات به‌ویژه صادرات خدمات درمانی و صادرات خدمات گردشگری.
- ۲۱- کاهش تقاضای اسکناس با استفاده از کارت اعتباری ارزی برای مسافران و دیگر متقاضیان ارز از طریق مؤسسات اعتباری با همکاری صرافان، توسعه ابزارهای مدیریت تقاضاهای سوداگرانه از طریق انتشار اوراق ارزی و حساب‌های ارزی.
- ۲۲- مهار رشد نقدینگی از طریق مهار بدهی بانک‌ها به بانک مرکزی، کاهش سیالیت نقدینگی، ابزارهای مالی جاذب نقدینگی، تقویت قانونی بانک مرکزی و اجرای عملیات نجات بانکی.
- ۲۳- اصلاح و تقویت سامانه نیما با تأکید بر رقابتی نمودن نرخ ارز در سامانه، بی‌نام نگاه‌داشتن شرکت‌کنندگان و اطلاعات آنها و کاهش اقدامات اداری و تأییدیه‌ها برای استفاده از این سامانه.

منابع

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. نماگرهای اقتصادی، سال های «مختلف»، پایگاه اینترنتی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

سازمان برنامه و بودجه کشور. «گزارش عملکرد قوانین برنامه های پنجم و ششم در سال های مختلف».

مصوبات دولت و شورای پول و اعتبار در خصوص ارز و تجارت، پایگاه اطلاع رسانی دولت.